

SIVILOMBUDSMANNEN

BESØKSRAPPORT

Åna fengsel

13.-15. november 2017

**Forebygging av tortur og annen grusom, umenneskelig
eller nedverdiggende behandling eller straff ved frihetsberøvelse**

SIVILOMBUDSMANNEN

Åna fengsel
Dokumentsender, Postboks 694
4302 SANDNES

Helsetjenesten ved Åna fengsel
Postboks 24
4368 VARHAUG

Vår referanse
2017/2698

Deres referanse

Vår saksbehandler
Rolf Christian Ranheim

Dato
14.03.2018

Oversendelse av rapport etter besøk til Åna fengsel

Det vises til Sivilombudsmannens forebyggingsenhets besøk til Åna fengsel 13.–15. november 2017.

Vedlagt følger rapporten for besøket. Vi ber om at denne blir gjort tilgjengelig for innsatte, ansatte og andre som ønsker det. Sivilombudsmannen ber om å bli orientert om oppfølgingen av rapportens anbefalinger innen 15. juni 2018.

Fengselet og helsetjenesten bes utforme sine svar slik at de kan offentliggjøres. Dersom svarene inneholder opplysninger som ikke kan gjøres offentlig kjent, bes det om at det opplyses om det og sendes en sladdet versjon av svarene som kan offentliggjøres. Det bes om at hjemmel for å unnta opplysningene oppgis. Med mindre annet blir opplyst, vil det bli lagt til grunn at svarene kan offentliggjøres i sin helhet.

Aage Thor Falkanger
Sivilombudsmann

Helga Fastrup Ervik
kontorsjef
forebyggingsenheten

Dette brevet er godkjent elektronisk og har derfor ikke håndskrevet underskrift.

Kopi til:

Justis- og beredskapsdepartementet	Postboks 8005 Dep	0030	OSLO
Kriminalomsorgen region sørvest	Dokumentsender, Postboks 694	4302	SANDNES
Kriminalomsorgsdirektoratet	Dokumentsenderet, Postboks 694	4305	SANDNES
Helse- og omsorgsdepartementet	Postboks 8011 Dep	0030	OSLO
Hå kommune, helsetjenesten	Postboks 24	4368	VARHAUG

SIVILOMBUDSMANNEN

BESØKSRAPPORT

Åna fengsel

13.–15. november 2017

Innholdsfortegnelse

1	Om Sivilombudsmannens forebyggingsmandat	4
2	Tortur og umenneskelig behandling	5
3	Sammendrag	6
4	Gjennomføring av besøket	10
5	Om Åna fengsel	11
6	Fysiske forhold	12
	6.1 Særlig om D-fløyen.....	12
	6.2 Dobbelceller og dublering	13
	6.3 Luftegårder	13
7	Innkomstrutiner	14
	7.1 Kartlegging av risiko for selvmord og selvskading	14
8	Aktivisering og sysselsetting	16
	8.1 Arbeidstilbud.....	16
	8.2 Skole.....	16
	8.3 Fritidstilbud, trening og programvirksomhet	16
	8.4 Utetid fra celle	18
9	Miljø og trygghet	19
	9.1 Følelse av trygghet.....	19
	9.2 Bruk av dublering og dobbelceller (flermannsceller)	19
	9.3 Særlig sårbare grupper	20
	9.4 Kontaktbetjentordningen og avdelingsmøter	21
	9.4.1 Kontaktbetjenter.....	21
	9.4.2 Samarbeidsorgan mellom innsatte og tilsatte	21
10	Isolasjon og utelukkelse fra fellesskapet	23
	10.1 Skadevirkninger av isolasjon	23
	10.2 Menneskerettslige standarder for bruk av isolasjon	23
	10.3 Bruk av sikkerhetscelle.....	24
	10.3.1 Fysiske forhold på sikkerhetscellene.....	24
	10.3.2 Omfang og varighet.....	25
	10.3.3 Transport til sikkerhetscelle	25
	10.3.4 Tilsynsrutiner og ivaretagelse	26
	10.3.5 Særlig om bruk av sikkerhetscelle ved identifisert risiko for selvmord	27
	10.3.6 Opphold i friluft ved bruk av sikkerhetscelle	28
	10.3.7 Visitasjon og bekledning under opphold på sikkerhetscelle.....	29
	10.3.8 Vedtak om bruk av sikkerhetscelle og protokollføring	29
	10.4 Bruk av sikkerhetsseng.....	30
	10.5 Utelukkelse fra fellesskapet	31
	10.5.1 Rettsgrunnlag.....	31

10.5.2 Omfang og varighet.....	31
10.5.3 Isolasjon på avdeling C1.....	32
10.5.4 Full isolasjon av retten	33
11 Andre inngripende tiltak	34
11.1 Kroppsvisitasjon	34
11.2 Urinprøvetaking	35
12 Helsetjenester	36
12.1 Generelt	36
12.2 Inkomstsamtale	36
12.3 Medisiner	37
12.4 Samarbeid med spesialisthelsetjenesten og rusbehandling.....	37
12.5 Helsetjenestens rolle i forbindelse med utelukkelse fra felleskapet (isolasjon)	37
12.6 Tilgang til helsetjenester og fortrolighet	39
13 Kontakt med omverdenen	40
13.1 Besøk.....	40
13.2 Bruk av telefon.....	40
13.3 Skype.....	40

1 Om Sivilombudsmannens forebyggingsmandat

Som følge av Norges tilslutning til tilleggsprotokollen til FNs torturkonvensjon i 2013, ble Sivilombudsmannen gitt et eget mandat for å forebygge tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.¹ Det er opprettet en egen forebyggingsenhet ved Sivilombudsmannens kontor for å utføre mandatet.

Sivilombudsmannens forebyggingsenhet foretar regelmessige besøk til steder der mennesker er fratatt friheten, for eksempel fengsler, politiarrester, psykisk helseverninstitusjoner og barnevernsinstitusjoner. Besøkene kan skje med eller uten forhåndsvarsel.

Sivilombudsmannen har adgang til alle steder for frihetsberøvelse og til å føre private samtaler med personer som er fratatt friheten. Videre har Sivilombudsmannen tilgang til alle nødvendige opplysninger av betydning for forholdene under frihetsberøvelse.

Risiko for tortur eller umenneskelig behandling påvirkes av faktorer som rettslige og institusjonelle rammer, fysiske forhold, opplæring, ressurser, ledelse og institusjonskultur.² Effektivt forebyggingsarbeid krever derfor en bred tilnærming som ikke utelukkende fokuserer på om situasjonen er i overensstemmelse med norsk lov.

Ombudsmannens vurderinger av forhold som utgjør risiko for tortur og umenneskelig behandling skjer på bakgrunn av et bredt kildegrunnlag. Under besøkene undersøker ombudsmannen forholdene på stedet gjennom egne observasjoner, samtaler og gjennomgang av dokumentasjon. Private samtaler med de som er fratatt friheten er en særlig viktig informasjonskilde, fordi de har førstehånds kunnskap om forholdene på stedet. De befinner seg i en utsatt situasjon og har et særlig krav på beskyttelse. Det gjennomføres også samtaler med ansatte, ledelse og andre relevante parter. Videre innhentes dokumentasjon for å belyse forholdene på stedet, som lokale retningslinjer, tvangsvedtak, logger og helsedokumentasjon.

Etter hvert besøk utarbeides det en rapport med funn og anbefalinger for å forebygge tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.

Besøksrapportene publiseres på Sivilombudsmannens nettside og stedene gis en frist for å orientere ombudsmannen om sin oppfølging av anbefalingene. Disse brevene publiseres også.

I arbeidet med å ivareta forebyggingsmandatet har Sivilombudsmannen også utstrakt dialog med nasjonale myndigheter, forvaltningens tilsynsorganer, sivilt samfunn og internasjonale menneskerettighetsorganer.

¹ Sivilombudsmannsloven § 3 a.

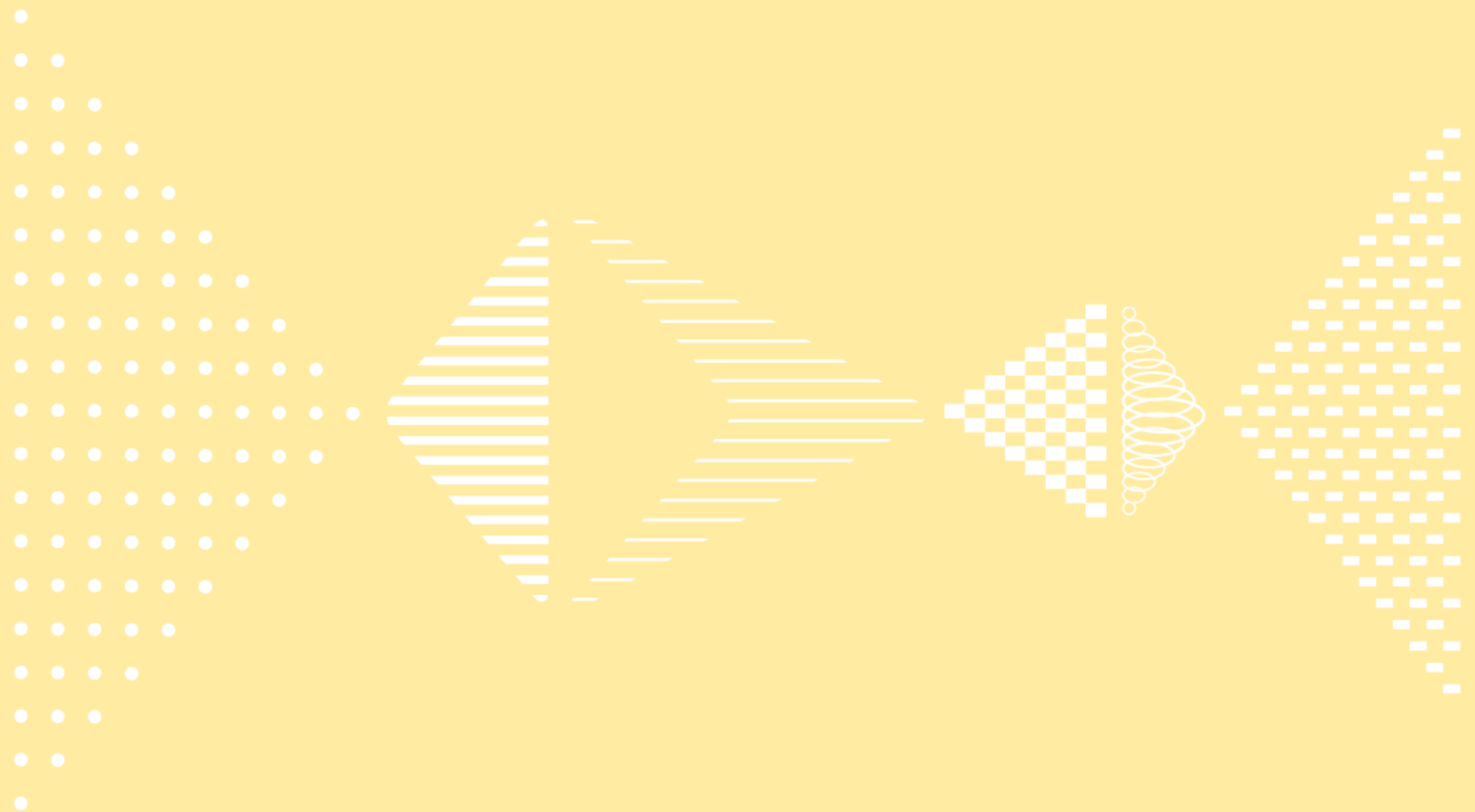
² Se FNs underkomité for forebygging (SPT), The approach of the Subcommittee on Prevention of Torture to the concept of prevention of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment under the Optional Protocol to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 30. Desember 2010 CAT/OP/12/6.

2 Tortur og umenneskelig behandling

Forbudet mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff er slått fast i en rekke internasjonale konvensjoner som er bindende for Norge.

Sentralt står FNs konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (torturkonvensjonen), som ble vedtatt i 1984. I tillegg er det samme forbudet nedfelt i blant annet FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (artikkel 7), FNs barnekonvensjon (artikkel 37), FNs konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (artikkel 15) og den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (artikkel 3). Norge har sluttet seg til alle disse konvensjonene.

Mennesker som er fratatt friheten er mer sårbare for brudd på forbudet mot tortur og umenneskelig behandling. Dette er bakgrunnen for at en tilleggsprotokoll til FNs konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff ble vedtatt av FN i 2002. Norge sluttet seg til tilleggsprotokollen i 2013.

3 Sammendrag

Sivilombudsmannens forebyggingsenhet besøkte Åna fengsel 13.–15. november 2017. Dato for besøket ble ikke varslet på forhånd. Besøket ble godt tilrettelagt av fengselet.

På besøkstidspunktet var det 153 innsatte på høyere sikkerhet i fengselet. Sivilombudsmannens forebyggingsenhet gjennomførte tilsammen samtaler med 52 innsatte. Underveis i besøket ble det også gjennomført samtaler med fengselsbetjenter, etasjeledere, operativ leder, fritidskonsulent og helsetjenesten.

Hovedbygningen ved Åna fengsel ble oppført i 1915 og er fredet. Bygget har fire fløyer (A-D), sentralhall og inngangsparti. D-fløyen, med avdelingene D1 og D2, var den eneste fløyen som ikke var pusset opp i nyere tid. Generelt sett fremstod fløyen som lite egnet som fengselsbygg.

Åna fengsel gjennomførte inntak i kjelleren av fengselet. Der ble alle nyinnsatte og deres eiendeler registrert og visitert. I mottaket var det tilgjengelig kopier av fengselets informasjonshefte på norsk, engelsk, latvisk og polsk. Fengselet opplyste at heftet også fantes på bulgarsk og russisk. Innkomtheftet framstod som oversiktlig og informativt, og det er positivt at det er tilgjengelig på flere språk. Flere innsatte fortalte imidlertid at de ikke hadde fått heftet ved innkomst.

På besøkstidspunktet ble det oppgitt at andelen som var sysselsatt var 75 prosent. Flere innsatte som var sysselsatt utrykte at de var fornøyde med arbeidstilbudet de hadde tilgang til og de fleste innsatte som benyttet seg av skoletilbudet var fornøyde med dette. En rekke innsatte og ansatte etterspurte større grad av programvirksomhet. Det manglende tilbudet ble begrunnet med ressursmangel. De som ikke deltok på arbeid eller skole var innelåst på cellene i perioden de andre var sysselsatt. Disse var utlåst fra cella i mindre enn åtte timer som er anbefalt som minimum for varetektsinnsatte fra Den europeiske torturforebyggingskomitéen (CPT). I helgene var alle utlåst i under fem timer.

I samtaler med innsatte fremkom det at treningstilbudet ved fengselet opplevdes som dårlig. Det var få innsatte som benyttet seg av hinderløypen i luftegården og den ble beskrevet som for krevende av mange. Flere innsatte etterlyste mer aktivitet, økt treningstilbud og bedre kvalitet på treningsapparatene. Særlig gjaldt dette innsatte som var isolerte.

De innsatte ga i all hovedsak inntrykk av de følte seg trygge. Det var imidlertid noe ulik oppfatning mellom innsatte ved de ulike avdelingene, og det var flere ved de større felleskapsavdelingene som opplyste at de kunne føle seg utrygge. Luftegården ble av flere trukket fram som et område der det enkelte ganger ble utøvd fysisk vold eller framsatt trusler.

Sikkerhetscellene ved Åna fengsel var fysisk adskilt fra de andre avdelingene. Plasseringen av cellene i underetasjen medførte at de innsatte måtte forflyttes flere hundre meter ned én eller flere etasjer ved innsettelse. På grunn av den lange avstanden og trang adgang i trapp hadde ansatte ved enkelte anledninger benyttet en skyvetralle hvis den innsatte var tung eller hadde gjort spesielt mye motstand. Skyvetralen fremstod som en nedverdiggende og uegnet måte å transportere innsatte på. Både utforming og lengde på trallen kunne medføre forhøyet risiko for personskader.

En gjennomgang av tvangsprotokoller fra 1. januar 2016 til 20. september 2017 viste at rundt 35 prosent av alle innsettelsene på sikkerhetscelle skyldtes risiko for selvmord eller selvskading. Ansatte opplyste at terskelen for å benytte sikkerhetscelle ved selvmordsrisiko var relativt lav. Dette ble

forklart med den begrensede bemanningssituasjonen, og liten kapasitet til å ha forsterket tilsyn med innsatte på felleskapsavdelingene. Både protokoller og samtaler med innsatte som hadde vært på sikkerhetscelle viste at mange hadde hatt en følelse av å være forlatt og at de sterkt hadde ønsket mer menneskelig kontakt med ansatte.

Helsetjenesten ble rutinemessig informert om innsettelse i sikkerhetscelle eller sikkerhetsseng. Utenfor kontortid var det Hå legevakt som ble varslet. Det fremkom av protokollene at innsatte i sikkerhetsseng eller sikkerhetscelle ikke fikk tilsyn av helsepersonell utenfor kontortiden. Dette kunne i helger og ferier dreie seg om perioder på flere dager. Sivilombudsmannen ser mangelen på oppfølging av helsepersonell utenfor kontortid som svært bekymringsverdig.

Sammenlignet med de andre fengslene forebyggingsenheten har besøkt ligger Åna fengsel svært høyt på antall utelukkelse fra fellesskapet etter straffegjennomføringsloven § 37. Åna ser ut til å ha et høyt antall utelukkelse basert på eget ønske, og grunnet bygnings- eller bemanningsmessige forhold. Sivilombudsmannen er bekymret for det som fremstår som høye utelukkelsestall ved Åna fengsel, og særlig for den høye andelen av selvisolering. Både innsatte og ansatte klaget på lite aktivisering for de helt utelukkede, noe som ble begrunnet med personalmangel. Det er bekymringsfullt hvis lav bemanning medfører at innsatte blir sittende isolerte uten at fengselet sikrer aktivisering og meningsfull menneskelig kontakt.

De aller fleste innsatte som hadde vært i kontakt med helsetjenesten ga utrykk for at de fikk oppfølging innen rimelig tid. Hvor fornøyde de innsatte var med oppfølgingen fra helseavdelingen varierte, men mange var fornøyde.

Anbefalinger

Fysiske forhold

- Åna fengsel bør vurdere umiddelbare tiltak for å bedre de fysiske forholdene i D-fløyen ved fengselet.
- Det bør sikres at de innsatte ved avdelingene uten eget toalett har tilgang til dette når de har behov for det, uansett tid på døgnet.
- Innsatte som er ilagt restriksjoner av retten, eller som har begrenset mulighet til fellesskap med andre innsatte, bør sikres et tilfredsstillende luftetilbud.

Innkommstrutiner

- Fengselet bør sikre at alle innsatte ved innkomst mottar oppdatert informasjon om sine rettigheter og fengselets rutiner, og at informasjonsheftet også er tilgjengelig på avdelingene.

Aktivisering og sysselsetting

- Fengselet bør umiddelbart iverksette tiltak som sikrer at alle innsatte som ikke er ilagt restriksjoner, har anledning til å tilbringe minst åtte timer utenfor cellen hver dag, inkludert i helgene.

Miljø og trygghet

- Fengselet bør sørge for at kontaktbetjentordningen fungerer tilfredsstillende.

Isolasjon og utelukkelse fra fellesskapet

- Fengselet bør umiddelbart sørge for at det blir installert lysdimmer på alle sikkerhetscellene.
- Fengselet bør sikre at all transport av innsatte til sikkerhetscelle skjer på en forsvarlig måte som også ivaretar den innsattes sikkerhet og verdighet.
- Innsatte som plasseres på sikkerhetscelle bør sikres meningsfull og tilstrekkelig menneskelig kontakt. Dette inkluderer hyppig meningsfull kontakt for innsatte som er vurdert til å stå i fare for å ville ta sitt eget liv.
- Det bør sikres daglig tilsyn i sikkerhetscelle av helsepersonell.
- Dersom den innsatte på sikkerhetscelle ber om å få kontakte advokat bør fengselet legge til rette for det.
- Åna fengsel bør systematisk arbeide for å forebygge bruk av sikkerhetscelle overfor mennesker som er vurdert til å stå i fare for å ta sitt eget liv.
- Innsatte på sikkerhetscelle bør gis mulighet for opphold utendørs, særlig der oppholdet varer utover 24 timer.
- Innsatte bør som hovedregel få ha på seg vanlige klær under opphold på sikkerhetscelle. Ved akutt selvmordsrisiko hvor det av sikkerhetsmessige hensyn ikke er tilrådelig for den innsatte å benytte egne eller fengselets klær, bør den innsatte få tilbud om rivesikre selvmordsforebyggende klær.
- Alle vedtak om bruk av sikkerhetscelle bør inneholde en konkret beskrivelse av hvilke mindre inngripende tiltak som har vært forsøkt, og hvorfor disse ikke har ført frem.
- Fengselet bør prioritere å protokollføre tiltak iverksatt for å sikre at sikkerhetscelle ikke benyttes lenger enn absolutt påkrevet.

- Fengselet bør gjennomgå behov og rutiner for bruk av sikkerhetsseng.
- Fengselet bør analysere årsaker til utelukkelse etter straffegjennomføringsloven § 37, og vurdere tiltak for å redusere antall vedtak og lengden av disse.

Andre inngripende tiltak

- Det bør vurderes to-trinnsvisitasjon eller andre tilsvarende metoder som gjør visitasjonsprosessen så skånsom som mulig og det bør benyttes mannlige betjenter til visitasjon.
- Urinprøvetaking bør gjennomføres med kun mannlige betjenter tilstede.

Helsetjenester

- Ansatte i helsetjenesten bør gjøre seg kjent med Istanbulprotokollen, og opparbeide seg kompetanse i å avdekke eventuelle overgrep i henhold til denne.
- Helsetjenesten bør sikre at selvmordsrisiko alltid vurderes ved første innkomstsamtale.
- Fengselet og helseavdelingen bør i samarbeid med tilsynsfarmasøyt sikre at helseopplysninger ikke deles på en måte som bryter med helsepersonalets taushetsplikt i forbindelse med medisintildeling.
- Helsetjenesten og fengselet bør utvikle prosedyrer som gjør at lege kontaktes uten ugrunnet opphold ved vedtak om utelukkelse fra felleskapet.
- Helsetjenesten bør utarbeide en prosedyre som sikrer daglig tilsyn med alle innsatte som er isolerte.
- Fengselet bør sørge for at alle henvendelser til helseavdelingen, herunder til tannlege, fysioterapeut, psykolog og psykiater, behandles fortrolig. Innsatte bør informeres om at samtalelapper som gjelder innsattes helseforhold kan legges i lukket konvolutt og konvolutter bør legges åpent tilgjengelig for alle innsatte. Felt for fengselsbetjents underskrift på samtalelapper til helsetjenesten bør fjernes umiddelbart.
- Helsetjenesten bør sikre en tilfredsstillende ordning som sikrer daglig tilsyn av innsatte i sikkerhetscelle og sikkerhetsseng.

Kontakt med omverdenen

- Fengselet bør vurdere muligheten for at innsatte får benytte egne klær ved besøk.
- Fengselet bør, i samråd med overordnet myndighet, se på muligheten for å etablere en løsning for bruk av alternative kommunikasjonsmidler.

4 Gjennomføring av besøket

I september 2017 ble Åna fengsel varslet om at Sivilombudsmannens forebyggingsenhet ville gjennomføre et besøk i løpet av høsten 2017. Nærmere dato for besøket ble ikke gitt. Separat varslings ble sendt til helsetjenesten i fengselet.

Besøket ble gjennomført i perioden 13.–15. november 2017. Under besøket ble det gjennomført befaring av avdelingene, mottaket, beredskapsrom, sikkerhetsceller, urinprøvetakingsrom, bibliotek, musikkrom, gymsal, treningsrom, verksted, kjøkken, besøksrom og luftegårder.

På besøkstidspunktet var det 153 innsatte på høyere sikkerhet i fengselet. Sivilombudsmannens forebyggingsenhet prioriterte besøk ved følgende avdelinger: A1, A2, B2, C1, C3 og D1. Disse avdelingene hadde tilsammen 89 innsatte. Avdeling Rødgata ble ikke besøkt.

Forebyggingsenheten gjennomførte til sammen samtaler med 52 innsatte. Disse ble i all hovedsak foretatt på innsattes celler eller på samtalerom. Alle samtaler skjedde uten ansatte til stede. Intervjuene foregikk enten på norsk eller engelsk. Det ble ikke benyttet tolk.

Underveis i besøket ble det holdt samtaler med fengselsbetjenter, etasjeledere, operativ leder, fritidskonsulent og helsetjenesten.

30. november 2017 ble det gjennomført et avsluttende møte med fengselsledelsen på Skype, hvor foreløpige funn ble presentert.

Besøket ble godt tilrettelagt av fengselet.

Under besøket deltok følgende fra Sivilombudsmannens kontor:

- Helga Fastrup Ervik, kontorsjef, jurist
- Christian Ranheim, seniorrådgiver, jurist
- Jonina Hermannsdottir, seniorrådgiver, kriminolog
- Johannes Flisnes Nilsen, seniorrådgiver, jurist
- Mette Jansen Wannerstedt, seniorrådgiver, sosiolog
- Caroline Klæth Eriksen, rådgiver, samfunnsviter
- Jannicke Thoverud Godø, seniorrådgiver, psykolog
- Joar Øveraas Halvorsen, ekstern ekspert, psykologspesialist, ph.d.

5 Om Åna fengsel

Åna fengsel ligger i Hå kommune i Rogaland. Fengselet het opprinnelig Opstad tvangsarbeiderhus, og ble åpnet i 1915. Det var en anstalt med tvangsarbeid for løsgjengere fram til løsgjengerlovens bestemmelser om tvangsarbeid ble opphevet i 1970. Anstalten skiftet da navn til Åna kretsfengsel, og var sete for Vestre fengselsdistrikt fram til 2000. Navnet på fengselet ble senere endret til Åna fengsel. Åna fengsel har ordinært 140 plasser på høyt sikkerhetsnivå. Fram til 1. januar 2018 var fengselet pålagt dublering, det vil si at to personer ble plassert i en celle opprinnelig beregnet for én. Antall tilgjengelige plasser på høyt sikkerhetsnivå i denne perioden var 155. Åna fengsel hadde også tre celler beregnet for to personer, såkalte dobbeltceller.

I 2016 var beleggsprosenten på 103,5 % inkludert dublering.

Alle innsatte er menn, og det var på besøkstidspunktet ingen mindreårige innsatte. Antall innsatte på høy sikkerhet på besøkstidspunktet var 153. Av disse var 115 domfelte og 38 varetektsinnsatte. Gjennomsnittlig lengde på dommer per 27. september 2017 var 1065 dager. Fengselet var inndelt i følgende avdelinger:

Første etasje:

Avdeling A1 hadde 10 celler. Avdelingen hadde innsatte som var varetekt plassert med full isolasjon, samt andre med særlige behov. Avdelingen hadde begrenset fellesskap.

Avdeling C1 hadde 24 celler. En av cellene var dobbeltcelle. Avdelingen var en restriktiv avdeling for personer som var utelukket fra fellesskapet. Disse luftet i egen luftegård. Avdelingen hadde også seks celler for begrenset fellesskap.

Avdeling D1 hadde 11 celler. Avdelingen bestod av innsatte i inngangsfasen før de ble flyttet til øvrige avdelinger.

Andre etasje:

Avdeling A2 hadde 11 celler. Tre av cellene var dubleringsceller. Avdelingen hadde innsatte som sonet dom for sedelighetsforbrytelser.

Avdeling B2 hadde 10 celler. Fire av disse var dubleringsceller. Avdelingen var en vanlig fellesskapsavdeling.

Avdeling C2 hadde 23 celler. En av disse var dobbeltcelle. Avdelingen var en vanlig fellesskapsavdeling, men på grunn av antall innsatte var det delt fellesskap på kvelden.

Avdeling D2 hadde 11 celler. Avdelingen var en vanlig fellesskapsavdeling.

Tredje etasje:

Avdeling A3 hadde 10 celler. Fire av disse var dubleringsceller. Avdelingen var en vanlig fellesskapsavdeling.

Avdeling B3 hadde 10 celler. Fire av disse var dubleringsceller. Avdelingen var en vanlig fellesskapsavdeling.

Avdeling C3 hadde 24 celler. En av disse var dobbeltcelle. Avdelingen var en vanlig fellesskapsavdeling, men på grunn av antall innsatte var det delt fellesskap på kvelden.

6 Fysiske forhold

Hovedbygningen ved Åna fengsel ble oppført i 1915 og er fredet. Bygget har fire fløyer (A-D), sentralhall og inngangsparti. A og B-fløyen ble totalrenovert i 2010, og standarden på cellene og fellesskapsområdet i disse fløyene var gjennomgående god. Cellene hadde eget toalett og dusj.

C-fløyen ble pusset opp i 2016 og 2017. Cellene hadde eget toalett, men ikke egen dusj.

Størrelsen på cellene forebyggingsenheten besøkte ved Åna fengsel var innenfor internasjonalt anerkjente minimumsstandarder.³

6.1 Særlig om D-fløyen

D-fløyen, med avdelingene D1 og D2, var den eneste fløyen som ikke var pusset opp i nyere tid. Generelt fremstod fløyen som lite egnet som fengselsbygg. Overflater som vegg og gulv bar preg av slitasje og spesielt avdeling D1 hadde større områder med avflasket maling og ødelagt gulvbelegg. Celledørene var bygget i tre og av eldre standard. Vinduene var fra opprinnelig byggeperiode og trekkfulle. Det ble informert om at vinduskarmene var angrepet av sopp. Gjennomgående fremstod det som vanskelig å ivareta renhold, blant annet på grunn av ødelagte overflater. Luften var dårlig og det var ubehagelig lukt i lokalene.

Cellene manglet både vask, toalett og dusj. De innsatte benyttet plastdunker til urinering på nattetid, og det kom frem at enkelte også hadde benyttet bøtte til avføring. Uten vask på rommet var det begrensede muligheter til å ivareta hygiene i periodene de innsatte var innelåst på cella.

Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) har i sine standarder for fengsler omtalt bruk av bøtter som toalett slik:

«The CPT must state that it does not like the practice found in certain countries of prisoners discharging human waste in a bucket in their cells (which are subsequently “slopped out” at appointed times). Either a toilet facility should be located in the cellular accommodation or means should exist enabling prisoners to use a toilet facility to be released from their cells without undue delay at all times (including at night).»⁴

Sivilombudsmannen har tidligere uttrykt bekymring over de bygningsmessige forholdene i enkelte av fengslene forebyggingsenheten har besøkt, og har i flere rapporter understreket viktigheten av at innsatte får tilgang til toalett når de har behov for dette, uansett tid på døgnet.⁵

³ Se for eksempel Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) standarder som krever cellestørrelse på minimum 6 kvadratmeter. CPT/Inf (2015) 44.

⁴ CPT/Inf(92)3-part2, avsnitt 49.

⁵ Se blant annet rapport fra besøk til Drammen fengsel fra 2016: «Etter besøk i Drammen fengsel i juni 2013 ba Sivilombudsmannen Kriminalomsorgen region sør om en nærmere redegjørelse for de sanitære forholdene i Drammen fengsel, og mulighetene for utlåsning på kvelds- og nattetid. Det ble også stilt spørsmål om regionen anså at det å være henvist til dobøtter i opp mot halve døgnet ligger innenfor forskriftens krav om «tilfredsstillende utstyr og inventar», og de europeiske fengselsreglens krav om lett tilgang til hygieniske sanitærforhold.»

Anbefalinger

- Åna fengsel bør vurdere umiddelbare tiltak for å bedre de fysiske forholdene i D-fløyen ved fengselet.
- Det bør sikres at de innsatte ved avdelingene uten eget toalett har tilgang til dette når de har behov for det, uansett tid på døgnet.

6.2 Dobbeltceller og dublering

Åna fengsel har tidligere hatt firemannsceller. Disse ble fjernet i forbindelse med renovering i 2010. I 2013 vedtok regjeringen at det som et midlertidig nasjonalt tiltak skulle opprettes 50 nye fengselsplasser ved dublering. Åna var ett av fire fengsler som av Kriminalomsorgsdirektoratet ble pålagt å opprette slike celler, og hadde på besøkstidspunktet 15 dubleringsceller. Disse var plassert ved avdelingene A2, B2, A3 og B3. Sivilombudsmannen er informert om at dubleringen ved Åna fengsel opphørte 1. januar 2018. Ordningen omtales likevel i flere avsnitt i denne rapporten ettersom den var en del av besøket.

De tre dobbeltcellene ved Åna fengsel var plassert ved avdelingene C1, C2 og C3.

6.3 Luftegårder

Åna fengsel har tre luftegårder. Hovedluftegården er ca. 60 x 100 meter og ble benyttet av felleskapsavdelingene B2, C2, D2, A3, B3 og C3. Den bestod av en fotballbane med grusdekke, volleyballbane, en nybygget treningspark omtalt som «Tufteparken», basketballkurv, plen og benker.

De to øvrige luftegårdene befant seg i atriet innenfor fengselets avdelinger. Den ene var asfaltert og med en liten plen og ble benyttet av A1 og A2. Den bestod av en volleyballbane, basketballkurv og benker. Den siste luftegården ble benyttet av C1 og bestod av et område med beplantning og gressplen samt et asfaltert område.

De som var isolert av retten ved avdeling A1 måtte gjennomføre sin tid i friluft i strålelufteceller. Det var tre stråleluftceller bygget i betong med gittertak, hver på i overkant av 20 kvadratmeter.

Det var fire strålelufteceller for de isolerte ved avdeling C1, hver på rundt 13 kvadratmeter. Cellene bar preg av å være slitt og ble av flere innsatte omtalt som «hundebur». Veggene var av betong og ga ingen mulighet for utsyn.

For innsatte som sitter innelåst det meste av døgnet, slik situasjonen er for de fleste på C1 og de som er fullstendig isolert ved A1, er det særdeles viktig å få mulighet til frisk luft, bevegelse og variasjon i hverdagen. Slik luftestrålene var utformet, spesielt for avdeling C1, tilfredsstilte de ikke dette formålet.

Anbefaling

- Innsatte som er ilagt restriksjoner av retten, eller som har begrenset mulighet til fellesskap med andre innsatte, bør sikres et tilfredsstillende luftetilbud.

7 Innkomstrutiner

De fleste innsatte har et stort informasjonsbehov de første dagene i fengsel, spesielt de som sitter i fengsel for første gang. Gode mottaksrutiner skal sikre at innsatte raskt blir satt inn i sine rettigheter og plikter i fengsel og at spesielle behov, risikofaktorer og sårbarhet hos den innsatte avdekkes. På den måten kan risikoen for selvmord, selvskading og forverring av psykiske lidelser minimeres. Samtidig er det en utfordring at innkomstprosessen for mange innsatte kan være preget av sjokk eller at innsatte kan være ruspåvirket. Informasjonen må derfor gjentas jevnlig for at en skal kunne forsikre seg om at den er blitt forstått.

Betydningen av informasjon til innsatte i innkomstfasen er nedfelt i FNs reviderte minimumsregler for behandling av innsatte, også kjent som Mandelareglene.⁶ Der blir det blant annet slått fast at alle innsatte umiddelbart etter innkomst skal gis informasjon om lovverk og interne fengselsregler, rettigheter og plikter og all relevant informasjon som gjør det mulig for en innsatt å tilpasse seg hverdagen i fengsel. Slikt informasjonsmaterieell skal være tilgjengelig på de mest utbredte språkene blant de innsatte. Dersom en innsatt ikke forstår noen av språkene, skal tolk benyttes.

Åna fengsel gjennomførte mottak i kjelleren av fengselet. Der ble alle nyinnsatte og deres eiendeler registrert og visitert. I mottaket var det tilgjengelig kopier av fengselets informasjonshefte på norsk, engelsk, latvisk og polsk. Fengselet opplyste at heftet også fantes på bulgarsk og russisk. Innkomstheftet framstod som oversiktlig og informativt, og det er positivt at det er tilgjengelig på flere språk. Fengselet hadde et eget skjema der fengselsbetjenten skulle signere på at heftet var utlevert. Til tross for dette fortalte flere innsatte at de ikke hadde fått heftet ved innkomst. Det varierte også i hvilken grad innsatte var fornøyde med informasjonen de fikk ved innkomst. Enkelte var godt fornøyde, mens andre opplyste at informasjonen var svært mangelfull.

Fengselet hadde avtale med et tolkingsfirma i Stavanger, og egne rutiner for rekvirering av tolk. Dette ble imidlertid sjeldent benyttet ved mottak. Det ble opplyst at dette skyldtes økonomiske begrensinger.

7.1 Kartlegging av risiko for selvmord og selvskading

I Helsedirektoratets handlingsplan for forebygging av selvmord og selvskading 2014-2017 fremkommer det at innsatte i fengsel har nesten åtte ganger høyere forekomst av selvmord enn befolkningen forøvrig. Forskning viser at selvmord ofte skjer i den første perioden etter ankomst til fengselet, og tidlig kartlegging og hjelp ved selvmordsrisiko er derfor viktig.⁷

Det var ingen registrerte selvmord eller selvmordsforsøk i Åna fengsel i 2015 eller 2016. Sivilombudsmannens gjennomgang av vedtak, hendelsesrapporter og protokoller viste at det kan stilles spørsmålstegn ved om minst én hendelse burde vært registrert som selvmordsforsøk i denne perioden.

Det var i 2015 registrert tre tilfeller av selvskading og fire i 2016. De registrerte tilfellene av selvskading var av fengselet ikke definert som alvorlige fordi de ikke forårsaket varig skade eller død.

⁶ United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) vedtatt av FNs Generalforsamling 17. desember 2015. Om informasjon til innsatte, se regel 54 og 55.

⁷ Hammerlin, Yngve. Selvmord og selvmordsnærhet i norske fengsler - selvmordsforebyggende arbeid i fengsel. Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS, 2009 s.57.

Fengselet hadde egne rutiner for selvmord- og selvskadingsforebyggende tiltak. I disse var det spesifisert at vakthavende, mottakelse og eventuelt førstebetjent gjennom samtaler ved inntak skal kartlegge den innsattes mentale tilstand. Kopier av inngangsskjema og første risikovurdering viste at det rutinemessig ved innkommst ble notert sykdom/skade og eventuell fare for selvskading. Rutinene spesifiserte videre at innkommstveddelingen (D1) i sine kartleggingssamtaler med innsatte skulle søke å avdekke om innsatte var i faresonen for selvmord eller selvskading, og at dette straks skulle varsles til etasjeleder og helseavdeling. Helsetjenesten opplyste at selvmordsrisiko var noe de tok opp, og vurderte nøye ved innkommstamtaler. Mange innsatte bekreftet at de ble spurt om psykisk helsetilstand i innkommstamtaler, og enkelte hadde også snakket om selvmordsrisiko. Flere informerte imidlertid at de ikke hadde fått slike spørsmål hverken av helsetjenesten eller ved innkommstveddelingen.

Anbefaling

- Fengselet bør sikre at alle innsatte ved innkommst mottar oppdatert informasjon om sine rettigheter og fengselets rutiner, og at informasjonsheftet også er tilgjengelig på avdelingene.

8 Aktivisering og sysselsetting

Kriminalomsorgen skal legge til rette for at innsatte får et aktivitetstilbud på dagtid.⁸ Et godt utbygd aktivitetstilbud er viktig for å gi de innsatte en meningsfull progresjon i straffegjennomføringen. Retten til opplæring er nedfelt i internasjonale konvensjoner og anbefalinger, og skal sikre at både norske og utenlandske innsatte får et opplæringstilbud de kan ha utbytte av.⁹ Det fremkommer videre av de europeiske fengselsreglene at «arbeidet som tilbys, skal så vidt mulig være av en slik art at det opprettholder eller øker de innsattes evne til å forsørge seg etter løslatelsen».¹⁰

På besøkstidspunktet ble det oppgitt at andelen som var sysselsatt var 75 prosent. Fengselet opplyste at de i all hovedsak bare hadde fulltidsstillinger, og det kun var helt unntaksvis at noen innsatte hadde deltidsstilling.

8.1 Arbeidstilbud

Arbeidsdriften ved Åna fengsel kunne tilby aktivitetstilbud som besto av maskinføreropplæring, gartneri, murer, tømrer, bilverksted, mekanisk verksted, snekkerverksted, småindustri, kjøkken, vaskeri, naturbruk og skogbruk.

Fengselet hadde også etablert et samarbeid med Statsbygg som tildelte fengselet oppdrag hvor de innsatte kunne bidra og som kunne gi praksisattester til de innsatte.

Det var omkring 30 verksbetjenter tilknyttet arbeidsdriften.

Flere innsatte som var sysselsatt uttrykte at de var fornøyde med arbeidstilbudet de hadde tilgang til.

Fengselet opplyste at de manglet arbeidstilbud til de fleste innsatte ved avdelingene A1 og C1, men at enkelte innsatte i perioder kunne bistå med ulike oppgaver på avdelingen som vasking, rydding og bistand til ganggutten. Dette ble styrt av den enkelte avdelingsbetjent. Det ble også fortalt at innsatte som var innlåst kunne få tilbud om lavterskel arbeidstilbud to ganger i uken når dette var tilgjengelig. Dette kunne eksempelvis være å pusse trepinner i samarbeid med verkstedet eller å hjelpe snekkeravdelingen med loddarbeid.

8.2 Skole

Skoletilbudet ved Åna fengsel var i regi av Bryne videregående skole. Det ble tilbudt undervisning for innsatte innen grunnskole, videregående skole, høgskole, samt yrkesfaglige tilbud som teknisk og industriell produksjon, anleggsgartner, vei/anlegg og i byggfag. Skolen arrangerte også ulike kurs som gitarkurs, mediakurs, språkkurs og datakurs.

Det fremkom i samtaler at de fleste innsatte som benyttet seg av skoletilbudet, var fornøyde med dette.

8.3 Fritidstilbud, trening og programvirksomhet

Fritidsavdelingen bestod blant annet av et godt utstyrt bibliotek og musikkrom. Biblioteket var åpent flere ganger i uken på dagtid og en dag i uken på kveldstid. Bibliotekaren oppsøkte også innsatte som

⁸ Straffegjennomføringsloven § 18 og Mandelaregel 4 nr. 2.

⁹ St.Meld. nr. 37 (2007–2008) *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*.

¹⁰ De europeiske fengselsreglene, punkt 26.3.

var isolerte for å levere og innhente bøker. Det framkom under samtaler at biblioteket var godt besøkt og et populært tilbud.

Det fantes en mindre gymsal i fengselet som ga mulighet for ballspill og sirkeltrening. Fengselets fysioterapeut hadde også sin trening i denne salen.

Flere avdelinger hadde tilbud om volleyballtrening enten inne eller utendørs én gang i uken.

Fengselet opplyste at de hadde valgt å avvikle de store treningsrommene. Dette ble blant annet begrunnet med at de ønsket å legge til rette for trening i frisk luft fremfor kroppsbygging innendørs. Det ble også pekt på sikkerhetsmessige vurderinger ved at de ikke ønsket at innsatte skulle trene seg for sterke. Av den grunn var det i stedet for treningsrom etablert en såkalt «Tuftepark» ute i luftegården. Dette var en hinderløypebane for innsatte, med mulighet til å trene med egen kroppsvekt.

Det fantes fortsatt tre treningsrom i fengselet. Alle fremsto som små og spartansk innredet med slitte treningsapparater. Av sikkerhetsmessige årsaker var det ikke løse vekter i fengselet. Forebyggingsenheten kjenner til at andre fengsler har løst dette ved å feste vektene med vaier.

I samtaler med innsatte fremkom det at treningstilbudet ved fengslet opplevdes som dårlig. Det var få innsatte som benyttet seg av Tufteparken og den ble beskrevet som for krevende for mange av de innsatte. Flere innsatte etterlyste mer aktivitet, økt treningstilbud og bedre kvalitet på treningsapparatene. Særlig gjaldt dette innsatte som var isolerte.

Det fremkom videre at trening i gymsal falt bort hvis det ikke deltok minimum fire innsatte. Dette ble begrunnet i ressursituasjonen ved fengselet. Det er uheldig om ressursituasjonen ved fengselet bidrar til at innsatte som ønsker å benytte seg av treningstiden, ikke får anledning til dette.

Fritidskonsulenten ved Åna fengsel opplyste at hun ikke hadde en rolle i direkte aktivisering av innsatte. Arbeidsoppgavene besto i større grad av å bistå med innkjøp av hobbyartikler, utstyr og klær. Tidligere hadde fritidskonsulenten hatt mer ansvar for aktivisering av innsatte, men dette var blitt redusert etter at ledelsen hadde besluttet at dette var en oppgave som i større grad skulle utføres av fengselsbetjentene. Det ble av både ansatte og innsatte etterlyst mer kontakt og økt deltagelse fra fritidskonsulenten.

Det fremkom i ulike samtaler under besøket at både innsatte og ansatte oppfattet det slik at DVD-spillere på cellene ikke var tillatt. Ledelsen bekreftet at det med enkelte unntak ikke var DVD-spillere tilgjengelig på cellene.

Det var begrenset med programvirksomhet ved Åna fengsel. Dette ble begrunnet med ressursmangel. I samarbeid med Helse Vest ble det tilbudt et SOTP program (Sex Offender Treatment Program) for 6-8 innsatte i året med varighet på 10 måneder. Ut over dette var det eneste tilbudet et far-barn program to ganger i året. Formålet med dette programmet var å styrke relasjonen mellom innsatte og deres barn.

En stor andel av både innsatte og ansatte etterspurte betydelig mer programaktivitet.

8.4 Utetid fra celle

Den europeiske torturforebyggingskomitéen (CPT) har påpekt i sine standarder at innsatte bør ha minst åtte timer utetid fra celle i løpet av en dag.¹¹

Fengslet hadde ikke statistikk som viste spesifikt hvor mange timer innsatte var låst ut av cellene i løpet av et døgn. Det ble imidlertid opplyst at de 25 prosentene av de innsatte som ikke var sysselsatt, sannsynligvis hadde mindre enn åtte timer utetid fra cellene pr. dag.

Nærmere gjennomgang av innlåsingsrutinene for varetektsavdelingen A1 viste at hvis innsatte benyttet seg av både lufting og fellesskap, så kunne de være ute av cellen i 3,5 timer om dagen. I tillegg hadde de tilbud om én time trening fem ganger i uken.

En gjennomgang av rutinene for fellesskapsavdelingene viste at innsatte med arbeid eller skole i all hovedsak var utelåst fra cellene i rundt åtte timer på hverdager. De som ikke deltok på arbeid eller skole, var på cellene i perioden de andre var sysselsatt, og var dermed ute i mindre enn åtte timer hver dag. Innsatte ved avdeling C2 og C3 som ikke var sysselsatt, var utlåst i rundt fire og en halv time, mens tilsvarende innsatte på avdeling B2 og B3 var utlåst i overkant av seks timer på hverdager. I helgene var alle utlåst i under fem timer. Dette er langt under anbefalinger i internasjonale retningslinjer.

Manglende aktivisering og menneskelig kontakt kan utgjøre en risiko for innsattes helse, velferd og soningsprogresjon.

Anbefaling

- Fengselet bør umiddelbart iverksette tiltak som sikrer at alle innsatte som ikke er ilagt restriksjoner, har anledning til å tilbringe minst åtte timer utenfor cellen hver dag, inkludert i helgene.

¹¹ CPT standards, side17, punkt 47.

9 Miljø og trygghet

9.1 Følelse av trygghet

De innsatte ga i all hovedsak inntrykk av at de følte seg trygge. Det var imidlertid noe ulik oppfatning mellom innsatte ved de ulike avdelingene, og det var flere ved de større felleskapsavdelingene som opplyste at de kunne føle seg utrygge. Luftegården ble av flere trukket fram som et område der det enkelte ganger ble utøvd fysisk vold eller framsatt trusler. Innsatte hevdet dette blant annet skyldtes at ansatte befant seg utenfor gjerdet ved lufting, og at det derfor kunne ta noe tid før de kunne komme til unnsetning ved hendelser. Også egen celle ble av flere trukket fram som utrygg, spesielt i perioder hvor ansatte ikke befant seg inne på avdelingen.

Andelen innsatte som var utelukket etter eget ønske så ut til å være høy ved Åna sammenlignet med andre fengsler Sivilombudsmannen har besøkt. På besøkstidspunktet var over fem prosent av alle innsatte ved Åna fengsel utelukket etter eget ønske. I følge statistikk fra fengselet var det fattet 90 vedtak om utelukkelse etter eget ønske i 2016. Av disse var det 50 som ikke ønsket å være i felleskapsavdeling, 30 som ikke ønsket å være ved en spesiell avdeling der de var tilbudt plass og 10 tilfeller med annen begrunnelse. Det kom frem at flere som var, eller hadde vært, utelukket etter eget ønske følte seg utrygge, og at de led av angstlidelser. Enkelte hadde også isolert seg fordi de fryktet represalier fra andre innsatte på grunn av forhold som hadde oppstått før innsettelse.

Fengselet har opplyst at det i løpet av 2015 var 17 hendelser med vold og trusler mellom innsatte som medførte rapportering. Det tilsvarende tallet for 2016 var 11. Det var 21 hendelser av vold og trusler mot ansatte i 2015 og 31 i 2016. Til tross for den klare økningen i antall vold og trusler mot de ansatte, opplyste nesten alle ansatte at de følte seg trygge på jobb.

9.2 Bruk av dublering og dobbeltceller (flermannsceller)

Straffegjennomføringsloven slår fast at «innsatte skal være i enerom om natten hvis ikke helsemessige forhold eller plassmangel er til hinder for det».¹² Mandelareglene legger til grunn at bruk av flermannsceller forutsetter en grundig utvelgelsesprosess og at det gjennomføres regelmessig tilsyn om natten.¹³ I følge de europeiske fengselsreglene skal innsatte som plasseres sammen i celle med andre, i størst mulig grad gis anledning til å velge om de vil dele celle.¹⁴

Samlet gir disse reglene uttrykk for enkelte av de utfordringene som dublering eller bruk av dobbeltceller innebærer. Generelt skaper plassering av flere personer på samme celle økt risiko for uønskede hendelser og problemer for den enkelte med å ivareta sitt privatliv. Sivilombudsmannen har tidligere uttrykt bekymring over kriminalomsorgens praksis med å plassere flere innsatte på samme celle.¹⁵

For å få redusert soningskøene besluttet regjeringen i 2013 å midlertidig øke kapasiteten i norske fengsler gjennom bruk av dublering. Som nevnt i avsnitt 6.2 inkluderte dette Åna fengsel, som fram til 1. januar 2018 var pålagt å ha 15 celler for dublering. I tillegg hadde fengselet tre dobbeltceller.

¹² Straffegjennomføringsloven § 17 første ledd tredje setning.

¹³ Mandelareglene, regel 12 nr. 2.

¹⁴ De europeiske fengselsreglene, regel 18.5-18.7.

¹⁵ Se for eksempel sivilombudsmannens sak 2006/105, Plassering av flere innsatte på samme celle - dublering og bruk av flermannsceller.

Rundskriv KDI 3/2013 stiller strenge krav til gjennomføringen av dublering, blant annet for å kunne ivareta sikkerheten til de innsatte. I følge rundskrivet inkluderer dette at plassering på dubleringscelle normalt skal være frivillig og at det skal gjennomføres individuelle risikovurderinger av de innsatte.

Flere ansatte henviste til at ordningen med dublering ved Åna fengsel var utfordrende. Dette skyldtes blant annet at det ikke var nok innsatte som frivillig ønsket dublering, noe som medførte at enkelte ble plassert i slik celle uten samtykke. Det var en vanlig oppfatning blant mange innsatte at plassering i dubleringscelle var et nødvendig steg på veien til å få plass på enecelle ved en av de mindre felleskapsavdelingene. Ansatte pekte også på at det kunne være krevende å ivareta dynamisk sikkerhet når det bodde flere på én celle ettersom man hadde mindre innsyn i hva som skjedde mellom de innsatte mens cellene var låst. Til tross for dette uttalte de fleste som Sivilombudsmannen snakket med at de følte seg trygge på dobbelt- eller dubleringsceller i Åna fengsel.

Sivilombudsmannen er av den oppfatning at bruk av flermannsceller kan utgjøre en potensiell sikkerhetsrisiko, og at ordningen bør benyttes med varsomhet. Dette er i samsvar med sivilombudsmannens tidligere uttalelser, blant annet i sak 2004/1460. Det ble der konkludert med at nasjonale og internasjonale rettskilder ikke ga grunnlag for å oppstille noe absolutt forbud mot dublering, men at det ikke var holdbart å ha dublering som et permanent tiltak. Det ble understreket at det må være en forutsetning at ordningen med dublering avvikles så snart forholdene ikke lenger gjør den påkrevet, og at det i de fengslene som dublerer celler foretas en forsvarlig helse- og sikkerhetsmessig vurdering av forholdene. Det ses derfor på som positivt at ordningen med dublering ble avviklet ved Åna fengsel 1. januar 2018.

9.3 Særlig sårbare grupper

Unge innsatte ble identifisert som en særlig sårbar gruppe ved Åna fengsel. Det ble opplyst at flere av disse var rusavhengige, og at de var lettere påvirkelige av miljøet rundt. Fengselet opplyste at de hadde en handlingsplan for innsatte under 23 år, men flere av de unge innsatte Sivilombudsmannen snakket med etterspurte ytterligere oppfølging blant annet i form av jevnlig samtaler med helsepersonell.

Det ble opplyst at en stor andel av innsatte i Åna fengsel var, eller hadde vært, rusavhengige. Flere av de innsatte opplyste at avrusningen ved ankomst hadde vært krevende. Det ble også opplyst fra ansatte at de antok det var et stort press for å skaffe til veie eller dele rusmidler, blant annet i forbindelse med legemiddelassistert behandling (LAR).

Sivilombudsmannen har erfart at sedelighetsdømte ofte utgjør en gruppe som er spesielt sårbar for trusler eller vold fra andre innsatte. Ved Åna var dette løst ved at én av avdelingene var forbeholdt sedelighetsdømte, og de innsatte ved denne avdelingen uttrykte at de i all hovedsak følte seg trygge i fengselet. Flere opplyste imidlertid at de vegret seg mot å være i luftegården ettersom det var innsyn fra andre felleskapsavdelinger, og mange opplevde tilrop fra andre innsatte. Tre av dubleringscellene var plassert i sedelighetsavdelingen, og disse ble av flere utpekt som en risikofaktor for trusler eller overgrep.

9.4 Kontaktbetjentordningen og avdelingsmøter

9.4.1 Kontaktbetjenter

Det framkom under samtaler at de aller fleste innsatte var informert om hvem som var deres kontaktbetjent.¹⁶ Det var imidlertid mange som fortalte at de hadde liten eller ingen kontakt med betjenten, og mange var misfornøyde med ordningen. Flere hadde ikke snakket sammen siden innkomsten i fengselet, og hadde måttet søke hjelp hos andre betjenter. Kontaktbetjenten har en viktig rolle overfor innsatte. Det er problematisk at så mange innsatte ikke har en relasjon til sin kontaktbetjent.

Anbefaling

- Fengselet bør sørge for at kontaktbetjentordningen fungerer tilfredsstillende.

9.4.2 Samarbeidsorgan mellom innsatte og tilsatte

Straffegjennomføringsloven § 25 lyder:

«Dersom de innsatte ønsker det, bør kriminalomsorgen etablere samarbeidsorganer med representanter for innsatte og tilsatte. Hvis straff gjennomføres i avdeling som nevnt i § 10 annet ledd, kan slike organer etableres dersom sikkerhetsmessige grunner ikke taler mot det. Samarbeidsorganene har som formål å legge til rette for diskusjon av spørsmål som har betydning for de innsattes daglige liv. Spørsmål som angår en enkelt innsatt eller tilsatt, eller spørsmål om organisering av sikkerhetsmessige tiltak, kan ikke diskuteres».

I retningslinjene gitt av Kriminalomsorgsdirektoratet forutsettes slike samarbeidsorgan etablert dersom et flertall av de innsatte ønsker det.

Spørsmålet om etablering av et samarbeidsorgan ved Åna fengsel ble tatt opp av sivilombudsmannen i uttalelse 2013/1049. Ombudsmannen uttalte da at det er det enkelte fengsel som selv avgjør hvilken form slike samarbeidsorganer skal ha, men presiserte at det kreves en viss regelmessighet av møter for at formålet med et slikt organ skal oppfylles.

Oppslag i fengselet informerte om at avdelingsmøter skulle gjennomføres fire ganger i løpet av 2017, men at disse kunne avlyses dersom det ikke kom inn sakliste. Listen skulle utarbeides basert på en møteprotokoll som ble oppbevart på hvert enkelt vaktkontor hvor innsatte kunne notere ting de ønsket å ta opp.

Det fremkom under samtaler med innsatte at veldig få kjente til ordningen med avdelingsmøter. Sivilombudsmannen observerte at det var flere avdelinger som manglet informasjon om avdelingsmøtene på oppslagstavlen, og inkomstbrosjyren nevner heller ikke muligheten for å ta opp saker i møter med ledelsen. De innsatte som kjente til ordningen mente at den fungerte dårlig.

¹⁶ Hovedoppgavene til en kontaktbetjent er å sikre at den innsatte får informasjon om fengselet og hvilke rettigheter og plikter han eller hun har, at problemer, behov og ressurser blir kartlagt snarest mulig etter innsettelsen, å støtte og motivere den innsatte, å være et bindeledd mellom den innsatte og fengselet for øvrig, å medvirke til prosessen med å planlegge tiden etter soning, og å bistå ved henvendelser utad, for eksempel til sosialkontor, arbeidskontor og undervisningsmyndigheter.

Sivilombudsmannen forutsetter at uttalelsen fra 2013 følges opp, og at ordningen med avdelingsmøter gjøres kjent for alle innsatte. Som nevnt i uttalelsen legger ombudsmannen også til grunn at regionen i forbindelse med sine tilsyn til de ulike anstaltene vier særskilt oppmerksomhet til om det er etablert samarbeidsorganer som oppfyller kravene etter lovens § 25.

10 Isolasjon og utelukkelse fra fellesskapet

10.1 Skadevirkninger av isolasjon

Det foreligger omfattende kunnskap om isolasjon og risiko for selvmord, selvskading og utvikling av alvorlige psykiske lidelser. Isolasjon kan ha alvorlige konsekvenser for innsattes psykiske helse og kan fremprovosere økt aggresjon og svekke impuls kontroll.¹⁷ Det utgjør også en økt risiko for selvmord blant innsatte som er eller har vært isolert.¹⁸

Forskning viser at selv kortvarige opphold under isolasjon kan påføre psykiske skader på den innsatte.¹⁹ For varetektsinnsatte viser forskning at psykiske virkninger av isolasjon inntreffer raskt, og at risikoen stiger for hver dag som går.²⁰ For innsatte som er fullstendig isolert over tid som følge av utelukkelse fra fellesskapet, øker risikoen for varige isolasjonsskader, og dermed øker også kravet til innholdet i tiltakene som må iverksettes for å motvirke disse.²¹

10.2 Menneskerettslige standarder for bruk av isolasjon

Straffegjennomføringsloven gir hjemmel til å utelukke innsatte fra fellesskap med andre innsatte etter § 37 og til innsettelse i sikkerhetscelle etter § 38. Begge inngrepene vil, avhengig av varighet og regime, kunne utgjøre isolasjon.

Internasjonale retningslinjer legger viktige føringer for utelukkelse som utgjør isolasjon.

Mandelareglene definerer isolasjon («solitary confinement») slik:

«solitary confinement shall refer to the confinement of prisoners for 22 hours or more a day without meaningful human contact.»²²

Isolasjon skal, ifølge Mandelareglene, kun benyttes i ekstraordinære tilfeller som en siste utvei, for så kort tid som mulig og med uavhengig klagemulighet, og kun etter godkjenning av en kompetent myndighet.²³ Isolasjon skal, ifølge reglene, ikke benyttes utover 15 dager.²⁴

¹⁷ For en oppsummering av forskningsfunn, se Sharon Shalev (2008) *A Sourcebook on Solitary Confinement*, LSE/Mannheim Centre for Criminology, sidene 15-17.

¹⁸ Andersen et al., *A Longitudinal Study of Prisoners on Remand: Repeated Measures of Psychopathology in the Initial Phase of Solitary versus Nonsolitary Confinement*, 2000; Grassian, *Psychiatric Effects of Solitary Confinement*, 2006; Kaba et al., *Solitary Confinement and Risk of Self-Harm Among Jail Inmates*, 2014; Daniel & Fleming, *Suicides in a State Correctional System*, 2006; Duthé, Hazard, Kensey, and Shon, *Suicide among male prisoners in France: a prospective population-based study*, 2013; Felthous, *Suicide Behind Bars: Trends, Inconsistencies, and Practical Implications*, 2011; Konrad et al., *Preventing suicide in prisons Part I: Recommendations from the International Association for Suicide Prevention Task Force on Suicide in Prisons*, 2007; Patterson & Hughes, *Review of Completed Suicides in the California Department of Corrections and Rehabilitation, 1999 to 2004*, 2008.

¹⁹ Se Smith, Peter Scharff, *The Effects of Solitary Confinement on Prison Inmates: A Brief History and Review of the Literature*. *Crime and Justice*, vol. 34, no. 1, 2006, side 495.

²⁰ Se Horn, Thomas, *Fullstendig isolasjon ved bevisforspillelse*. Universitetet i Oslo, Det juridiske fakultet, 2015 side 23.

²¹ Shalev, Sharon, *A Sourcebook on Solitary Confinement*. Mannheim Centre for Criminology, London School of Economics and Political Science (2008) side 43.

²² Mandelareglene, regel 44.

²³ Mandelareglene, regel 45 nr. 1.

²⁴ Mandelareglene, regel 44.

Det norske lovverket tillater i dag bruk av hel utelukkelse fra fellesskapet i inntil ett år av gangen.

I sin rapport om isolasjon («solitary confinement») konkluderte FNs spesialrapportør mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling med at isolasjon i seg selv i enkelte tilfeller kan utgjøre brudd på internasjonale konvensjonsforpliktelser.²⁵ Spesialrapportøren pekte spesielt på de grundig dokumenterte negative effektene isolasjon kan ha for den enkeltes helse.²⁶

Også CPT har understreket risikoen for helseskader:

«[solitary confinement] can have an extremely damaging effect on the mental, somatic and social health of those concerned. This damaging effect can be immediate and increases the longer the measures lasts and the more indeterminate it is.»²⁷

Med utgangspunkt i kunnskap om skadevirkninger har CPT anbefalt at «solitary confinement should only be imposed in exceptional circumstances, as a last resort and for the shortest possible time.»²⁸

10.3 Bruk av sikkerhetscelle

I henhold til straffegjennomføringsloven § 38 kan kriminalomsorgen ta i bruk sikkerhetscelle for å:

- a) hindre alvorlige angrep eller skade på person, herunder for å hindre en innsatt i å skade seg selv,
- b) hindre iverksettelse av alvorlige trusler eller betydelig skade på eiendom eller,
- c) hindre rømning eller unnvikelse fra fengsel.

Tiltaket kan bare benyttes dersom forholdene gjør det strengt nødvendig og dersom mindre inngripende tiltak forgieves har vært forsøkt eller åpenbart vil være utilstrekkelig. Det skal fortløpende vurderes om det er grunnlag for å opprettholde tiltaket.

10.3.1 Fysiske forhold på sikkerhetscellene

Sikkerhetscellene var plassert i fengselets underetasje, fysisk adskilt fra øvrige avdelinger. Det var to celler, begge på i overkant av syv kvadratmeter. Cellene hadde et vindu på den ene kortveggen som tillot begrenset dagslys. I tillegg var det et inspeksjonsvindu på den andre kortveggen for innsyn fra ansatte. I dette vinduet var det også plassert et veggur slik at den innsatte skulle kunne ha et begrep om tid. Det ene uret virket ikke på befaringstidspunktet. Det var begrenset fargekontrast mellom vegger og gulv.

I hver celle fantes det en madrass, truse, t-skjorte og et rivesikkert pledd. Det var et nedfelt toalett i gulvet.

Det var en knapp på cellen hvor den innsatte kunne ringe hvis han trengte kontakt. Det var imidlertid ikke et callingsystem som ga mulighet for toveis-kommunikasjon med vaktrommet.

²⁵ FNs spesialrapportør for tortur, A/66/268, 5. august 2011, side 19.

²⁶ Se FNs spesialrapportør for tortur, A/66/268, 5. august 2011, avsnitt 54 og 55. Se også Istanbul Statement on the Use and Effects of Solitary Confinement: «The central harmful feature of solitary confinement is that it reduces meaningful social contact to a level of social and psychological stimulus that many will experience as insufficient to sustain health and well-being.»

²⁷ CPT/Inf(2011)28-part2, avsnitt 53.

²⁸ CPT Standards, side 37, avsnitt 64.

Det var varme i gulvet og et termometer for å måle temperatur på cellen. Det ble opplyst om at denne skulle være på 28 til 30 grader.

Det var kraftig belysning i cellene, og det ble under befaring opplyst at dette ikke kunne dimmes. Lyset sto således på hele døgnet, og gjennomgang av tvangslogger og samtaler med innsatte viste at flere oppfattet belysningen som svært ubehagelig. Det fremgikk blant annet at flere tok av seg t-skjorten og la den over øynene for å stenge lyset ut om natten for å få sove. I betraktning av at opphold på sikkerhetscellen kunne vare i flere dager utgjør dette en stor belastning for de som på denne måten får forstyrret sin mulighet for søvn.

I følge ansatte ble mat rutinemessig utdelt gjennom en luke ved gulvet. Denne var plassert mindre enn en meter fra toalettet i gulvet.

Det var en enkel dusj i området mellom de to sikkerhetscellene. Det ble opplyst om at innsatte på sikkerhetscelle normalt ikke dusjet hvis innsettelsen varte over kortere tid. Dusjen ble derfor kun benyttet i særskilte tilfeller hvor det for eksempel hadde vært tilgrising med avføring eller urin.

Anbefaling

- Fengselet bør umiddelbart sørge for at det blir installert lysdimmer på alle sikkerhetscellene.

10.3.2 Omfang og varighet

I 2016 ble det fattet 27 vedtak om bruk av sikkerhetscelle etter straffegjennomføringsloven § 38. I 2017 var det blitt fattet 27 vedtak fram til 24. september. Det korteste oppholdet varte i noen få timer, mens det lengste varte i hele tolv dager.

Gjennomgang av fengselets egen statistikk viste at 7 av de 27 innsettelsene på sikkerhetscelle i 2016 ble gjennomført med aksjonsutstyr.

10.3.3 Transport til sikkerhetscelle

Plasseringen av sikkerhetscellene i underetasjen medførte at de innsatte måtte forflyttes flere hundre meter ned én eller flere etasjer. Adkomst skjedde via en trapp eller heis. Gjennomgang av logger viste at de innsatte i de aller fleste tilfeller gikk selv, enkelte ganger i transportgrep mellom to betjenter, eller ble båret. På grunn av den lange avstanden og trang adgang i trapp hadde ansatte ved enkelte anledninger benyttet en skyvetralle hvis den innsatte var tung eller hadde gjort spesielt mye motstand. Av hendelsesrapporter fremkom det at trallen var benyttet minst én gang i 2016 og minst to ganger i 2017. Ved disse tre anledningene ble det først forsøkt benyttet frivillig overføring til sikkerhetscelle og bæring før det som en siste utvei ble valgt å bruke trallen.

Det var noe uklarhet rundt prosedyren som ble benyttet ved transport på tralle. Det fremkom at den innsatte lå på magen mens en ansatt satt bak og holdt bena i grepet benlås. Tre til fire andre ansatte gikk ved siden for å holde den innsatte i ro.

Skyvetralen fremstod som en nedverdiggende og uegnet måte å transportere innsatte på. Både utforming og lengde på trallen kunne medføre forhøyet risiko for personskader.

Anbefaling

- Fengselet bør sikre at all transport av innsatte til sikkerhetscelle skjer på en forsvarlig måte som også ivaretar den innsattes sikkerhet og verdighet.

10.3.4 Tilsynsrutiner og ivaretagelse

Opphold på sikkerhetscelle utgjør en særlig inngripende form for isolasjon. Kunnskapen som foreligger om isolasjon og risiko for selvmord, selvskading og utvikling av alvorlige psykiske lidelser tilsier at sikkerhetscelle bare skal brukes som siste utvei, og at varigheten bør være så kort som mulig. Det er av samme grunn viktig at det er gode rutiner forbundet med tilsyn og ivaretagelse av personer innsatt i sikkerhetscelle.

I kriminalomsorgens retningslinjer til lov og gjennomføring av straff står følgende:

«Sikkerhetscelle og sikkerhetsseng må ikke brukes over lengre tidsrom enn absolutt påkrevet, og den innsatte skal få nødvendig tilsyn og pleie. Den innsatte skal ha tilsyn av tilsatte minst en gang per time, og kontinuerlig tilsyn bør vurderes. Den innsatte skal i tillegg få tilsyn av helsepersonell minst en gang om dagen. Leder av fengsel skal daglig gjøre seg kjent med tilstanden, og det skal fortløpende vurderes om bruken av tvangsmidler kan innstilles.»²⁹

Sikkerhetscellene ved Åna fengsel var fysisk adskilt fra de andre avdelingene. Det var ansatte ved avdeling C1 som hadde ansvar for å utføre tilsyn, men på grunn av den lange avstanden tok det flere minutter for ansatte å gå fra C1 til sikkerhetscellene. Den lange avstanden begrenset ansattes mulighet til raskt å gripe inn ved hendelser, og var en av årsakene til at man ved Åna fengsel hadde innført tilsyn hver halvtime.

Gjennomgang av protokollene for bruk av sikkerhetscelle viste at de aller fleste tilsynene som ble gjennomført var visuelle tilsyn med begrenset eller ingen interaksjon med den innsatte. Ansatte ved C1 opplyste at en av grunnene til dette var begrensninger i bemanningen og den lange avstanden til sikkerhetscellene. Avdeling C1 var på dagtid bemannet med to betjenter, som i tillegg til å skulle ivareta innsatte på sikkerhetscellene også skulle gjennomføre daglige rutiner på C1. Protokollene viste at mer utførlige samtaler med førstebetjent oftest skjedde én gang i døgnet. Det var ikke notert tilfeller der den innsatte ble overført fra sikkerhetscelle før samtale med førstebetjent var gjennomført. I henhold til straffegjennomføringsloven § 38 skal det fortløpende vurderes om det er grunnlag for å opprettholde tiltaket, og det er derfor bekymringsverdig at det går så lang tid mellom hvert tilsyn av førstebetjent.

Både protokoller og samtaler med innsatte som hadde vært på sikkerhetscelle, viste at mange hadde hatt en følelse av å være forlatt og at de sterkt hadde ønsket mer menneskelig kontakt med ansatte. Dette gjaldt særskilt innsatte som hadde gitt uttrykk for at de ønsket å ta sitt liv eller som hadde utført selvskading.

Helsetjenesten ble rutinemessig informert om innsettelse i sikkerhetscelle. Utenfor kontortid var det Hå legevakt som ble varslet. Det fremkom av protokollene at innsatte ikke fikk tilsyn av helsepersonell utenfor kontortiden. Ansatte bekreftet at de ved enkelte tilfeller hadde hatt telefonisk

²⁹ Kriminalomsorgsdirektoratets retningslinjer til straffegjennomføringsloven, avsnitt 38.4.

kontakt med legevakten, men at de ikke kunne huske at leger fra legevakten hadde gjennomført tilsyn i fengselet. Protokollene viste en rekke tilfeller utenfor kontortid der innsatte hadde klaget over smerter eller skader, men der det ikke var notert at helsepersonell hadde vært tilkalt. Tvert imot hadde innsatte fått melding om at de måtte vente til helsepersonell kom tilbake på jobb. I enkelte tilfeller var det gått flere dager mellom hvert tilsyn, også i tilfeller der den innsatte var åpenbart psykisk syk eller hadde klaget over somatiske skader. I ett tilfelle ba den innsatte flere ganger om tilsyn fra helsepersonell. Det var ikke notert tilsyn før personen ble overført til et annet fengsel seks dager senere. Ved et annet tilfelle var en innsatt plassert i sikkerhetscelle etter å ha satt fyr på sin egen celle. Den innsatte gjennomgikk kontroll på legevakt, men fikk ikke tilsyn fra helsepersonell på fire dager etter dette på grunn av ferieavvikling. Sivilombudsmannen ser mangelen på oppfølging av helsepersonell som svært bekymringsverdig.

Det fremkom videre av protokollføring at flere av de innsatte på sikkerhetscelle hadde spurt om å få kontakte advokat, men blitt avvist med at det ikke var tilgang til å kontakte advokat mens man var på sikkerhetscelle. Dette gjaldt også hvor oppholdet på sikkerhetscelle varte i flere dager. Bruk av tvangsmidler etter straffegjennomføringsloven § 38 er inngripende tiltak, og det er derfor viktig at den innsattes rettsikkerhet ivaretas både under og etter at slike tiltak iverksettes. Dette kan sikres ved at fengselet kontakter advokat, eller dersom det er sikkerhetsmessig forsvarlig, at den innsatte selv tar kontakt på telefon. Retningslinjene til straffegjennomføringsloven spesifiserer at samtaler med advokater skal søkes gjennomført også utenfor de fastsatte tidspunkter for telefonbruk.³⁰

Anbefalinger

- Innsatte som plasseres på sikkerhetscelle bør sikres meningsfull og tilstrekkelig menneskelig kontakt. Dette inkluderer hyppig, meningsfull kontakt for innsatte som er vurdert til å stå i fare for å ville ta sitt eget liv.
- Det bør sikres daglig tilsyn i sikkerhetscelle av helsepersonell.
- Dersom den innsatte på sikkerhetscelle ber om å få kontakte advokat, bør fengselet legge til rette for det.

10.3.5 Særlig om bruk av sikkerhetscelle ved identifisert risiko for selvmord

I henhold til fengselets interne retningslinjer skulle samtale med den innsatte gjennomføres dersom det i løpet av oppholdet i fengselet ble avdekket at den innsatte var i faresonen for selvmord. Ble truslene om selvmord opprettholdt skulle tiltak etter straffegjennomføringsloven §§ 37 eller 38 iverksettes. Både ansatte og innsatte opplyste at innsettelse på sikkerhetscelle ofte ble benyttet i praksis.

I kriminalomsorgens egen forskning kommer det fram at samtaler med innsatte trolig er det viktigste forebyggende tiltaket mot selvmord.³¹ Til tross for at retningslinjene ved Åna fengsel slår fast at samtale med den innsatte skal finne sted før innsettelse på sikkerhetscelle, fremkom det informasjon kun i et fåtall vedtak eller hendelsesrapporter om at dette faktisk hadde funnet sted. En

³⁰ Kriminalomsorgsdirektoratets retningslinjer til straffegjennomføringsloven, avsnitt 32.6

³¹ Hammerlin, Yngve, Selvmord og selvmordsnærhet i norske fengsler - Selvmordsforebyggende arbeid i fengsel, 2009, s. 109. Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS. Det samme påpekes i en omfattende litteraturstudie gjennomført av noen av verdens ledende forskere på selvmord i fengsler, se Marzano, K. Hawton, Rivlin, A. mfl. Prevention of suicidal behavior in prisons, Crisis, 37 (2016), s. 330-331.

gjennomgang av tvangsprotokoller fra 1. januar 2016 til 20. september 2017 viste at sikkerhetscelle var benyttet i totalt 19 tilfeller for å forhindre selvmord eller selvskading. Dette utgjorde rundt 35 prosent av alle innsettelsene på sikkerhetscelle. Ansatte opplyste om at terskelen for å benytte sikkerhetscelle ved selvmordsrisiko var relativt lav. Dette ble forklart med den begrensede bemanningssituasjonen, og liten kapasitet til å ha forsterket tilsyn med innsatte på felleskapsavdelingene.

Den begrensede ressursituasjonen i fengselet øker risikoen for at fokus utelukkende blir på *statisk sikkerhet* gjennom å redusere mulighetene for fysisk å komme til skade. Dette kan medføre at man mister av syne viktigheten av å skape en opplevelse av *trygghet* hos den som er selvmordsnær, en tilstand som forutsetter oppmerksomhet, hjelp og støtte. Selvmordsnære mennesker trenger å være i kontakt med empatiske, lyttende og ikke-dømmende personer som viser forståelse og evner å skape en god relasjon.³² Dette fordrer personlige egenskaper hos den som skal tilse den selvmordsnære, samt tid. Det bør derfor sikres at kompetent personale har mulighet for å være i tilstrekkelig kontakt med selvmordsnære innsatte. Sivilombudsmannen har ved flere anledninger uttalt at det ikke utelukkes at bruk av sikkerhetscelle som et selvmordsforebyggende tiltak etter omstendighetene kan ha den motsatte effekt, ved at det i stedet for å minske risikoen for selvmord faktisk øker risikoen på kort og langt sikt. Dette understreker viktigheten av at både bruken av sikkerhetscelle og lengden av oppholdet er basert på en vurdering av at dette er et strengt nødvendig tiltak. Bruk av sikkerhetscelle krever også at selvmordsnære får nødvendig oppfølging av fengselsansatte og helsepersonell. Ombudsmannen ser alvorlig på at mennesker som er vurdert som selvmordsnære nærmest rutinemessig blir plassert i isolasjon og med så begrenset menneskelig kontakt som tilfellet syntes å være i Åna fengsel.

Anbefalinger

- Åna fengsel bør systematisk arbeide for å forebygge bruk av sikkerhetscelle overfor mennesker som er vurdert til å stå i fare for å ta sitt eget liv.

10.3.6 Opphold i friluft ved bruk av sikkerhetscelle

Det fantes ikke egen luftegård for de som oppholdt seg på sikkerhetscelle, og det ble opplyst at innsatte på sikkerhetscelle ikke fikk tilgang til lufting.

Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) har anbefalt at innsatte på sikkerhetscelle tilbys opphold i friluft (lufting) dersom oppholdet varer utover 24 timer:

«...The CPT recommends that all persons held in observation cell longer than 24 hours are offered one hour of outdoor exercise».³³

Opphold på sikkerhetscelle er et svært inngripende tiltak, og fengselet bør derfor strekke seg langt for å gi innsatte mulighet til et opphold i friluft.

³² Hagen, J., Hjelmeland, H., Espeland, K., Knizek, B. L. Bedre omsorg, færre selvmord? Tidsskriftet Den norske Legeforening, 2018 og Marzano, K. Hawton, Rivlin, A. mfl. Prevention of suicidal behavior in prisons, Crisis, 37 (2016), s. 330-331.

³³ CPTs rapport etter besøk til Danmark 2014. CPT/Inf/(2014) 25, side 41, avsnitt 65M; se også CPT Standards side 18, avsnitt 48.

Anbefaling

- Innsatte på sikkerhetscelle bør gis mulighet for opphold utendørs, særlig der oppholdet varer utover 24 timer.

10.3.7 Visitasjon og bekledning under opphold på sikkerhetscelle

Alle innsatte som oppholdt seg på sikkerhetscelle måtte ta av egne klær og kle på seg fengselets eget undertøy og t-skjorte. Avkledningen ble enten foretatt i gangen eller på sikkerhetscellen med ansatte tilstede. I tilfeller hvor innsatte hadde nektet å skifte til fengselets eget tøy, ble klærne fjernet med makt. Gjennomgang av fengselets dokumentasjon viste minst ett tilfelle hvor innsatte gjorde massiv motstand under avkledning til sikkerhetscelle.

Sivilombudsmannen har etter flere fengselsbesøk kritisert rutinemessig visitasjon med full avkledning (kroppsvistasjon) ved innsettelse i sikkerhetscelle.³⁴ CPT kritiserte rutinemessig avkledning ved bruk av sikkerhetscelle etter et besøk i Danmark i februar 2014:

«In the CPT's view, only where there is an evident suicide risk or case of self-harm should an inmate have to remove his or her clothes and, in such cases, the inmate should be provided with ripproof clothing and footwear. » (...) «...the prisoner's clothing should not be removed unless this is found to be justified following an individual risk assessment.»³⁵

Anbefaling

- Innsatte bør som hovedregel få ha på seg vanlige klær under opphold på sikkerhetscelle. Ved akutt selvmordsrisiko hvor det av sikkerhetsmessige hensyn ikke er tilrådelig for den innsatte å benytte egne eller fengselets klær, bør den innsatte få tilbud om rivesikre selvmordsforebyggende klær.

10.3.8 Vedtak om bruk av sikkerhetscelle og protokollføring

Åna fengsel hadde en egen veileder for saksbehandling ved innsettelse i sikkerhetscelle. Denne ga klare føringer for hva som skal noteres i hendelsesrapport, vedtak og protokoll.

En gjennomgang av samtlige vedtak fra 2016 viste at vedtakene inneholdt en kortfattet, men tilstrekkelig beskrivelse av grunnlaget for innsettelse på sikkerhetscelle. Med enkelte unntak fremkom det derimot ikke av vedtakene hvilke mindre inngripende tiltak som hadde vært forsøkt eller hvorfor slike tiltak åpenbart ville være utilstrekkelig.³⁶ En slik beskrivelse er viktig å ha med både for å sikre at alternative tiltak faktisk vurderes og for å sikre etterfølgende kontroll. Det er spesielt bekymringsverdig at alternative tiltak, for eksempel i form av samtaler eller tilsyn, ikke er

³⁴ Sivilombudsmannens rapport fra besøk til Tromsø 10.–12. september 2014, side 9, avsnitt 5.1.3 og rapport fra besøk til Bergen fengsel, 4.–6. november 2014, side 10, avsnitt 5.1.1.

³⁵ CPTs rapport etter besøk i Danmark 4.–13. februar 2014, CPT/Inf (2014) 25, side 40–42, avsnitt 64–66.

³⁶ Krav om dette følger av straffegjennomføringsloven § 38 andre ledd.

dokumentert i forhold til innsatte som overføres til sikkerhetscelle grunnet selvmordsfare. Se også avsnitt 10.3.5.

Protokollene var jevnt over grundig ført, og ga god innsikt i hvilke tilsyn og tiltak som var utført i perioden den innsatte var på sikkerhetscelle. Protokollene bar preg av at mange innsatte spurte etter å få snakke med førstebetjent for å kunne avslutte oppholdet, men at det i mange tilfeller tok lang tid før slik samtale ble gjennomført. Kriminalomsorgens retningslinjer slår fast at bruk av sikkerhetscelle ikke skal benyttes lenger enn absolutt påkrevet, og det er viktig at det protokollføres hvilke tiltak som iverksettes for at oppholdet i sikkerhetscelle kan avsluttes.

Anbefalinger

- Alle vedtak om bruk av sikkerhetscelle bør inneholde en konkret beskrivelse av hvilke mindre inngripende tiltak som har vært forsøkt, og hvorfor disse ikke har ført frem.
- Fengselet bør prioritere å protokollføre tiltak iverksatt for å sikre at sikkerhetscelle ikke benyttes lenger enn absolutt påkrevet.

10.4 Bruk av sikkerhetsseng

Bruk av sikkerhetsseng er et svært inngripende tvangstiltak. Kriminalomsorgsdirektoratet har derfor valgt å innskrenke bruken til kun å hindre innsatte i å skade seg selv.³⁷

Åna fengsel hadde én sikkerhetsseng. Denne var en eldre modell, og på besøkstidspunktet plassert mellom de to sikkerhetscellene slik at alle som ble innsatt i sikkerhetscelle kunne se den. En slik synlig plassering av et inngripende tvangsmiddel er uheldig. Mange var plassert på sikkerhetscelle grunnet selvmordsrisiko, og flere tidligere innsatte hadde erfaringer fra opphold i psykisk helsevern. En slik plassering av sengen kan føre til økt utrygghet i en allerede sårbar akutt fase. Flere innsatte forebyggingsenheten snakket med bekreftet at de hadde sett sikkerhetssengen, og reagert negativt på at den var plassert der.

Sengen var benyttet to ganger i 2016. Spesielt i det ene tilfellet fremstod det som om terskelen for å benytte sengen hadde vært urovekkende lav. Det er også bekymringsverdig at personen ble liggende i sengen delvis sovende over natten, og at protokollen viste at løsløsning fra sengen først ble gjort etter legetilsyn mer enn 13 timer senere.

Protokollføring viste at personer i sikkerhetsseng hadde kontinuerlig tilsyn av to ansatte. Det kom imidlertid frem at disse satt bak den innsatte som lå i beltesengen uten at han hadde mulighet for å se dem og at sengen var plassert slik at han så direkte inn i en vegg i en trang mellomgang uten dagslys.

Anbefaling

- Fengselet bør gjennomgå behov og rutiner for bruk av sikkerhetsseng.

³⁷ Kriminalomsorgsdirektoratets retningslinjer til straffegjennomføringsloven, avsnitt 38.4.

10.5 Utelukkelse fra felleskapet

10.5.1 Rettsgrunnlag

Ifølge straffegjennomføringsloven § 37 kan fengselet beslutte at en innsatt helt eller delvis skal utelukkes fra felleskapet med andre dersom det er nødvendig for å hindre at innsatte fortsetter å påvirke miljøet i fengselet på en særlig negativ måte, hindre innsatte i å skade seg selv eller øve vold eller fremsette trusler mot andre, hindre betydelig materiell skade, hindre straffbare handlinger, for å opprettholde ro, orden og sikkerhet eller dersom den innsatte ønsker det selv. Hel eller delvis utelukkelse skal ikke opprettholdes lenger enn nødvendig, og det skal skje en fortløpende vurdering av om det fortsatt er grunnlag for utelukkelsen. Fengselet har også mulighet til å utelukke innsatte fra felleskap i inntil tre dager dersom akutte bygningsmessige eller bemanningsmessige forhold gjør det nødvendig.

Det skal alltid fattes vedtak ved utelukkelse fra felleskapet. I tilfeller der innsatte soner under forhold som i realiteten tilsvarer hel eller delvis utelukkelse fra felleskap, skal det fattes vedtak om hel eller delvis utelukkelse fra felleskap.

10.5.2 Omfang og varighet

I 2016 fattet Åna fengsel 318 vedtak om hel utelukkelse fra felleskapet etter straffegjennomføringsloven § 37. I den samme tidsperioden ble det fattet 21 vedtak om delvis utelukkelse. Det var fattet 40 vedtak fordelt på 30 innsatte som hadde varighet ut over 14 dager.

Sammenlignet med de andre fengslene forebyggingsenheten har besøkt, ligger Åna fengsel svært høyt på antall utelukkelse. Til sammenligning hadde Ullersmo fengsel 167 registrerte utelukkelsesvedtak etter § 37 og Ila fengsel og forvaringsanstalt 103 vedtak i 2016. Statistikk fra Åna fengsel viser at den vanligste årsaken til utelukkelse er forstyrrelse av ro, orden eller sikkerhet med totalt 127 utelukkelsesvedtak. Åna ser imidlertid ut til å ha et høyt antall utelukkelse basert på eget ønske med 90 vedtak, og grunnet bygnings- eller bemanningsmessige forhold med 76 vedtak. Det er vanskelig utfra den informasjon Sivilombudsmannen har innhentet å trekke noen klar konklusjon om årsaken til det som fremstår som høye tall for utelukkelse, men flere innsatte og ansatte pekte på at flere valgte å sitte utelukket på avdeling C1 fremfor å bli overført til dubleringscelle eller en av de store felleskapsavdelingene. Det ble blant annet vist til at flere innsatte isolerte seg på grunn av psykiske lidelser, eller av frykt for å møte bestemte andre innsatte.

Ledelsen opplyste at beleggprosenten hadde gått betraktelig ned i løpet av 2017, og at dette nå ville kunne gjøre det enklere å plassere innsatte i avdelinger der de føler seg trygge.

Sivilombudsmannen er bekymret for det som fremstår som høye utelukkelsestall ved Åna fengsel, og særlig for den høye andelen av selvisolering. Fengselet bør i lys av dette fortsette sitt arbeid med å analysere årsaker til utelukkelse etter straffegjennomføringsloven § 37, og vurdere tiltak for å redusere både antall vedtak og lengden av disse.

I tillegg til utelukkelse etter straffegjennomføringslovens § 37 er det ved Åna jevnlig varetektsfengslede som er utelukket av retten etter straffeprosessloven §§ 186 (delvis isolasjon) og 186a (fullstendig isolasjon ved bevisforspillingsfare). I 2016 hadde det vært 20 varetektsfengslinger med fullstendig isolasjon.

Anbefaling

- Fengselet bør analysere årsaker til utelukkelse etter straffegjennomføringsloven § 37, og vurdere tiltak for å redusere antall vedtak og lengden av disse.

10.5.3 Isolasjon på avdeling C1

Avdeling C1 hadde totalt 24 celler, hvorav én dobbeltcelle. Avdelingen var delt i to, hvor avdeling C1 Sør hadde innsatte som kunne ha fellesskap, mens C1 Nord i utgangspunktet var for personer som var helt eller delvis utelukket fra fellesskapet. På besøkstidspunktet var det syv innsatte ved avdeling C1 Sør og 13 ved C1 Nord. Av disse var ni helt utelukket fra fellesskap. Avdeling C1 ble også benyttet for delvis utelukkelse av innsatte som sonet disiplinærstraff etter straffegjennomføringsloven § 40.

Cellene ved C1 Nord inneholdt seng, bord, stol, bokhylle, kjøleskap, TV, søppelbøtte, toalett og vask. Enkelte ved avdeling C1 hadde i motsetning til andre innsatte i fengselet tilgang til DVD-spiller. Dusjen var på gangen, og de innsatte hadde tilgang til dusjing annen hver dag. Innsatte som benyttet seg av treningstilbud på dager uten tilgang til dusj, fikk ikke dusje etter trening.

Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-35 annet ledd slår fast at skadelige følger av utelukkelse fra fellesskapet så vidt mulig skal forebygges eller bøtes på. Retningslinjene til straffegjennomføringsloven slår fast at ansatte må legge forholdene til rette for å avhjelpe negative virkninger av utelukkelse.³⁸ Behovet for kompenserende tiltak øker i takt med utelukkelsens varighet.

Både innsatte og ansatte klaget på lite aktivisering for de helt utelukkede. Daglige rutiner bestod stort sett av utdeling av måltider tre ganger om dagen, lufting i stråleluftegård på ettermiddagen og dusjing annenhver dag. Utover dette var det tilbud om én times trening i treningsrom tre ganger i uken, eller bruk av en spinningssykkel som stod i korridoren utenfor cellene. Ansatte fortalte at de noen ganger spilte bordtennis med innsatte, men at de på grunn av begrensninger i bemanningen sjelden hadde tid til å gjennomføre aktiviteter i det omfang de selv ønsket. Avdelingens ansatte hadde ansvaret for tilsyn og annen oppfølging av sikkerhetscellene, noe som påvirket hvor mye tid de hadde til innsatte ved C1.

Bibliotekaren kom jevnlig til C1 for å høre om de innsatte ville låne bøker. I tillegg kom presten innom, og enkelte hadde besøk fra visitortjenesten. Generelt framstod imidlertid aktiviseringsnivået av de isolerte innsatte ved C1 som lavt. Det er bekymringsfullt hvis lav bemanning på avdelingen medfører at innsatte blir sittende isolert uten at fengselet sikrer aktivisering og meningsfull menneskelig kontakt.

På besøkstidspunktet var fire av de ni fullstendig utelukkede ved avdeling C1 utelukket etter eget ønske. Enkelte hadde sittet utelukket over lengre tid. Ansatte uttrykte bekymring for at flere selvisolerte ikke ønsket å flytte tilbake til felleskapsavdeling, og at de derfor ble sittende på C1. Det var igangsatt tiltak som innebar at innsatte ble oppfordret til å prøve ut andre avdelinger i kortere tid, eller ble vist rundt på andre avdelinger.

³⁸ Kriminalomsorgsdirektoratets retningslinjer til straffegjennomføringsloven, avsnitt 37.20.

Det høye antallet selvisolerte og de lange periodene enkelte satt isolert på denne måten gjør at Sivilombudsmannen er bekymret for ivaretagelsen av de selvisolerte innsatte ved Åna fengsel.

10.5.4 Full isolasjon av retten

Varetektsfengslede som er underlagt isolasjon av retten etter straffeprosessloven § 186a plasseres normalt ved avdeling A1. På besøkstidspunktet var det to innsatte underlagt full isolasjon av retten på avdelingen.

Åna fengsel hadde egne rutinebeskrivelser for denne gruppen innsatte, i tråd med lovpålagte krav.³⁹ Det fremgikk blant annet at varetektsfengslede underlagt full isolasjon skulle tilbys arbeid når dette var tilgjengelig. Videre skulle de aktiviseres i to timer på ettermiddagen, tilbys lufting i stråleluftegård på dagtid og bibliotek én time på mandager.

Innsatte som var, eller hadde vært, underlagt full isolasjon under varetekt bekreftet at de fikk tilbud om bibliotek, lufting og trening. I tillegg fikk de komme ut av cellen i perioder hvor andre innsatte var innelåst. Til tross for dette framstod aktiviseringen av de innsatte som begrenset.

³⁹ Se straffegjennomføringsloven §§ 2 og 46 2. ledd.

11 Andre inngripende tiltak

11.1 Kroppsvisitasjon

Kroppsvisitasjon er et inngripende tiltak, og internasjonale retningslinjer presiserer at kroppsvisitasjon skal gjennomføres på en måte som respekterer den innsattes verdighet.⁴⁰ Rettspraxis fra Den europeiske menneskerettighetsdomstol (EMD) viser at rutinemessig og tilfeldig kroppsvisitasjon med undersøkelse av underlivet etter forholdene kan innebære en krenkelse av Den europeiske menneskerettskonvensjon (EMK) artikkel 3 om forbud mot umenneskelig eller nedverdiggende behandling. For at kroppsvisitasjon ikke skal anses som en konvensjonskrenkelse, må undersøkelsene være nødvendige for å oppnå et legitimt formål og gjennomføres med tilstrekkelig respekt for menneskelig verdighet.⁴¹

Kroppsvisitasjon ved Åna fengsel skjer ved innkomst og utgang fra fengselet, ved undersøkelse av celle og i etterkant av besøk og permisjoner. Visitasjonene innebar full avkledding og gjennomgang av klærne samt at den innsatte måtte sette seg på huk og hoste.

Visitasjon ved innkomst ble gjennomført i én av to venteceller på mottaksavdelingen. Dette rommet var i overkant av syv kvadratmeter og inneholdt en seng, toalett og vask. Under visitasjonen var det to betjenter til stede inne i rommet sammen med den innsatte. Mens retningslinjene til straffegjennomføringsloven sier at visitasjonen, så langt det er praktisk mulig, skal utføres av tilsatt av samme kjønn, slår de internasjonale retningslinjene klart fast at innsatte kun skal visiteres av personer av det samme kjønn.⁴² Både ansatte og innsatte bekreftet at det hendte at det var både en mannlig og kvinnelig betjent til stede. Innsatte bekreftet at den kvinnelige betjenten skulle snu seg vekk under den siste delen av avkleddingen, men enkelte opplevde tilstedeværelsen av kvinnelige ansatte som krenkende.

Siden Åna hadde dubleringsceller kom det frem at det forekom at visitasjon på avdeling ble gjennomført utenfor cella i et område med videoovervåkning. Dette er kritikkverdig.

En full visitering kan innebære at den innsatte må kle helt av seg i én prosess, eller at avkleddingen gjennomføres trinnvis slik at alle klærne tas av, men ikke samtidig. I det siste tilfellet unngås det at den innsatte må være helt naken selv om alle klærne og hele kroppen undersøkes.⁴³ En slik form for visitering anbefales av CPT:

«A strip search is a very invasive - and potentially degrading - measure. Therefore, resort to strip searches should be based on an individual risk assessment and subject to rigorous criteria and supervision. Every reasonable effort should be made to minimise

⁴⁰ Mandelareglene, regel 50 og de europeiske fengselsreglene, regel 54.4.

⁴¹ Det vises blant annet til saken *Frérot v. France* (70204/01) med videre henvisninger. I sakene *Lorsé and others v. the Netherlands* (52750/99) og *Van der Ven v. the Netherlands* (50901/99), så retten hen til at de innsatte var omfattet av en rekke andre sikkerhetstiltak og at det ikke forelå overbevisende sikkerhetsbehov for den rutinemessige kroppsvisitasjonen som ble gjennomført. Retten konkluderte i disse sakene med at de rutinemessige kroppsvisitasjonene i kombinasjon med øvrige sikkerhetstiltak utgjorde brudd på EMK artikkel 3.

⁴² Mandelareglene, regel 52.1 og de europeiske fengselsreglene, regel 54.5.

⁴³ Sivilombudsmannen har anbefalt to-trinnsvisitasjon i en rekke av sine besøksrapporter. Se blant annet rapportene fra Drammen sentralarrest, Bergen sentralarrest, Ålesund sentralarrest, Drammen fengsel, Stavanger fengsel og Ila fengsel og forvaringsanstalt.

embarrassment; detained persons who are searched should not normally be required to remove all their clothes at the same time, e.g. a person should be allowed to remove clothing above the waist and to get dressed before removing further clothing.»⁴⁴

Anbefalinger

- Det bør vurderes to-trinnsvisitasjon eller andre tilsvarende metoder som gjør visitasjonsprosessen så skånsom som mulig og det bør benyttes mannlige betjenter til visitasjon.

11.2 Urinprøvetaking

Urinprøvetaking ble gjennomført på egne prøvetakingsrom. Forskriften til straffegjennomføringsloven sier i § 3-26 at urinprøver skal tas enten under tilsyn, eller at prøven kan avgis uten ansattes tilsyn dersom den innsatte på forhånd har tatt av seg alle klær. Prøve kan deretter avgis i et egnet «nakent» rom, uten vannforsyning.

Rommet hvor urinprøver ble tatt var utstyrt med urinal og speil for å kunne sikre at prøven ble gitt korrekt. I likhet med ved visitasjon var det to betjenter tilstede. Også under urinprøvetaking kunne det være kvinnelig betjent tilstede, men det ble informert om at disse da var forventet å stå med ryggen til.

Anbefaling

- Urinprøvetaking bør gjennomføres med kun mannlige betjenter tilstede.

⁴⁴ CPTs besøk til Nederland i 2011, CPT/Inf (2012) 21, side 23, avsnitt 32.

12 Helsetjenester

12.1 Generelt

Helsetjenesten ved Åna fengsel var organisert under helsetjenester i Hå kommune. På besøkstidspunktet hadde helseavdelingen følgende sammensetning:

- Legetjeneste: totalt 0,7 årsverk fordelt på to leger som var på Åna tre dager i uken.
- Sykepleier: 4 årsverk fordelt på fire personer.
- Fysioterapeut: 0,4 årsverk.

Helsetjeneste etter 15:00 og i helg var dekket av Hå legevakt.

Sivilombudsmannen gjennomførte under besøket samtaler med flere sykepleiere og med psykiater fra spesialisthelsetjenesten. Lege ønsket først ikke å snakke med ansatte fra Sivilombudsmannen, men samtale ble etterhvert gjennomført.

12.2 Inkomstsamtale

Helsetjenesten informerte om at de prioriterte å gjennomføre inkomstsamtaler raskt, og at denne normalt ble gjennomført av en sykepleier senest neste virkedag. Det er positivt at helsetjenesten prioriterte å gjennomføre inkomstsamtaler kort tid etter inkomst. Det er ofte ved slike uavhengige samtaler og undersøkelser at tegn på eventuell mishandling i politiarrest eller ved avhør kan avdekkes. Helsetjenesten opplyste at de ikke var kjent med FNs Istanbulprotokoll.⁴⁵ Denne gir viktige føringer når det gjelder krav til å dokumentere eventuelle overgrep. Helsetjenesten informerte videre at å oppdage eventuell mishandling ved den første helsesamtalen, kunne være vanskelig ettersom den innsatte da var påkledd. De hadde heller ikke kamera for å kunne dokumentere eventuelle skader.

Helsetjenesten hadde en egen mal for inkomstsamtale som inneholdt krav om helsevurdering av både somatisk og psykisk helse. Det var imidlertid ikke spesifisert at selvmordsfare var noe det skulle spørres om. Helsetjenesten opplyste at dette var noe de tok opp, og vurderte nøye ved inkomstsamtaler. Innsatte bekreftet at de ble spurt om psykisk helsetilstand, og enkelte hadde også snakket om selvmordsrisiko. Forskning viser at selvmord ofte skjer i den første perioden etter ankomst til fengselet, og tidlig kartlegging og hjelp ved selvmordsrisiko er derfor viktig.⁴⁶

Anbefalinger

- Ansatte i helsetjenesten bør gjøre seg kjent med Istanbulprotokollen, og opparbeide seg kompetanse i å avdekke eventuelle overgrep i henhold til denne.
- Helsetjenesten bør sikre at selvmordsrisiko alltid vurderes ved første inkomstsamtale.

⁴⁵ Istanbulprotokollen, Manual on Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.

⁴⁶ Hammerlin, Yngve. Selvmord og selvmordsnærhet i norske fengsler - selvmordsforebyggende arbeid i fengsel. Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS, 2009 s.57.

12.3 Medisiner

Ved behov for medisinerings forskrives dette av fengselslege. Medisiner ble delt ut av betjenter i ukedoser forberedt av helsetjenesten. Disse var merket med personalia, og det var lagt med bilde av innsatte hvis han var plassert på en annen avdeling i kortere tid. Dosettene inneholdt også informasjon om hvilken medisin som skulle til den enkelte. Dette er en praksis som sivilombudsmannen har kritisert ved tidligere besøk.⁴⁷ Medisinbruk er taushetsbelagt informasjon mellom innsatte og helsetjenesten, og bør ikke videreformidles til kriminalomsorgen. Dagens ordning, der opplysninger som avdekker hvilken medisin den innsatte er foreskrevet fremgår på dosettene, innebærer et brudd på helsepersonellens taushetsplikt. Ansatte i helsetjenesten opplyste at praksis var utviklet etter anbefaling fra tilsynsfarmasøyt. Ombudsmannen understreker imidlertid at flere fengsler har en praksis for medisinutdeling som ivaretar de innsatte rett til vern om sine helseopplysninger.

Alle betjenter som deler ut medisiner skal ha gjennomført et medisinkurs, og sykepleier som var ansvarlig for opplæring bekreftet at ansatte hadde gjennomført kurs og at vakthavende betjent hadde utvidet medisinkurs.

Anbefaling

- Fengselet og helseavdelingen bør i samarbeid med tilsynsfarmasøyt sikre at helseopplysninger ikke deles på en måte som bryter med helsepersonalets taushetsplikt i forbindelse med medisinutdeling.

12.4 Samarbeid med spesialisthelsetjenesten og rusbehandling

Helsetjenesten hadde avtale med Helse Stavanger om psykolog fra Psykiatrisk klinikk som var tilstede 7,5 timer i uka, og psykiater 7,5 timer per to uker. Psykolog og psykiater jobbet i all hovedsak med utredninger og tilbød polikliniske samtaler. Eventuell overføring til spesialisthelsetjenesten var til Stavanger Universitetssykehus (SUS). En lang rekke ansatte og innsatte etterspurte utvidede psykologtjenester til innsatte.

Innsatte med rusproblemer ble ivaretatt av primærhelsetjenesten, men fengselet hadde ikke egen rusmestringsavdeling.

12.5 Helsetjenestens rolle i forbindelse med utelukkelse fra felleskapet (isolasjon)

Straffegjennomføringslovens § 37 syvende ledd slår fast at lege skal varsles om utelukkelse uten ugrunnet opphold. Når det gjelder varsling og tilsyn i sikkerhetscelle vises det til avsnitt 10.3.4.

Alle vedtak om utelukkelse fra felleskapet gjennomgått av Sivilombudsmannen viste til at lege skulle kontaktes uten ugrunnet opphold. Helsetjenesten opplyste at de ble kontaktet, og at de hadde oversikt over alle innsatte som var utelukket fra felleskapet. Ved utelukkelse på kveldstid og i helg ble Hå legevakt informert. Sykepleier opplyste imidlertid at lege ikke alltid fikk beskjed om vedtak om utelukkelse fra felleskapet, men at det ble gjennomført en vurdering av sykepleierne i helsetjenesten. Ombudsmannen viser her til at det fremgår klart av straffegjennomføringsloven og

⁴⁷ Se sivilombudsmannens rapporter fra besøk til Telemark fengsel avdeling Kragerø og Skien, Tromsø fengsel og Bergen fengsel.

retningslinjene fra Kriminalomsorgsdirektoratet at det er fengselslegen som person som skal kontaktes uten ugrunnet opphold etter det enkelte vedtak. En praksis der sykepleier gjennomfører en vurdering av hvilke vedtak som lege skal informeres om, er således ikke i samsvar med loven og bør endres.

Når det gjelder tilsyn av de som er utelukket fra felleskap, sier de europeiske fengselsreglene følgende:

«Legen eller en kvalifisert sykepleier som rapporterer til legen, skal legge særskilt vekt på helse til innsatte som holdes i isolat, skal besøke slike innsatte daglig og skal gi dem omgående medisinsk bistand og behandling når slike innsatte eller de fengselsansatte anmoder om det».⁴⁸

Mandelareglene krever også daglig tilsyn med isolerte innsatte.⁴⁹ Dette skyldes blant annet at denne gruppen innsatte er i en spesielt sårbar situasjon for integritetskrenkelser. De har en begrenset mulighet til selv å kontakte helseavdelingen, og i enkelte tilfeller kan det også tenkes at de ikke er i stand til dette.

Helsedirektoratet anbefaler i sin veileder IS-1971 (2013) at de ansatte i helse- og omsorgstjenesten i fengselet skal se til en innsatt på isolasjon når det er medisinske grunner for tilsyn.⁵⁰ Det kan være når den innsatte ber om det, eller når opplysninger fra kriminalomsorgen eller andre gir grunn til å tro at den innsatte har behov for tilsyn. Det samme gjenspeiles i retningslinjene til straffegjennomføringsloven.⁵¹ Helsetjenesten ved Åna fengsel informerte om at frekvensen på tilsyn varierte basert på behov og tilgjengelig informasjon, men at praksis var i henhold til norsk regelverk.

Med bakgrunn i den sårbare situasjon isolerte innsatte befinner seg i, understreker Sivilombudsmannen viktigheten av at helsetjenesten ved Åna fengsel følger de internasjonale retningslinjene, og sikrer at det gjennomføres daglig tilsyn.

Anbefalinger

- Helsetjenesten og fengselet bør utvikle prosedyrer som gjør at lege kontaktes uten ugrunnet opphold ved vedtak om utelukkelse fra felleskapet.
- Helsetjenesten bør utarbeide en prosedyre som sikrer daglig tilsyn med alle innsatte som er isolerte.

⁴⁸ De europeiske fengselsreglene, punkt 43.2.

⁴⁹ Mandelareglene, regel 46.

⁵⁰ Helsedirektoratets veileder (januar 2013) Helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel, side 44.

⁵¹ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven, punkt 37.15.

12.6 Tilgang til helsetjenester og fortrolighet

CPT har i sine helsestandarder for fengsler understreket betydningen av at innsatte kan kommunisere med helsepersonell på en måte som ivaretar fortrolighet, for eksempel ved bruk av forseglet konvolutt.⁵² Betydningen av vern om helseopplysninger følger også av Mandelareglene.⁵³

Innsatte kunne be om kontakt med helseavdelingen ved å fylle ut en samtalelapp. Årsaken til at man ønsket konsultasjon ble normalt påført lappen. I tillegg til et felt for innsattes egen underskrift var det også et felt for ansattes signatur. Helsetjenesten opplyste at det hendte samtalelappene ble levert i konvolutt, men at dette ikke var ofte.

Slik samtalelappene var utformet, legges det opp til at innsatte deler personlig helseinformasjon med andre enn helsetjenesten. Det er derfor viktig at konvolutter er tilgjengelige, og at innsatte blir gjort oppmerksomme på at de kan levere lappene i konvolutt. Samtalelapper som gjelder helsesamtaler skal aldri måtte leses eller signeres av betjenter.

Utenfor helsetjenestens åpningstid var det kun tilgang til helsetjenester gjennom Hå legevakt. Dette hadde spesielt stor innvirkning på tilsyn ved bruk av sikkerhetscelle og sikkerhetsseng. Som nevnt i avsnitt 10.3.4 ble det konstatert en rekke tilfeller der den innsatte ikke hadde fått tilsyn av helsepersonell minst én gang daglig som er kravet som følger av Kriminalomsorgsdirektoratets retningslinjer og Mandelareglene.⁵⁴ Dette er særdeles bekymringsfullt.

De aller fleste innsatte som hadde vært i kontakt med helsetjenesten, ga utrykk for at de fikk oppfølging innen rimelig tid. Hvor fornøyde de innsatte var med oppfølgingen fra helseavdelingen varierte, men mange var fornøyde.

Anbefalinger

- Fengselet bør sørge for at alle henvendelser til helseavdelingen, herunder til tannlege, fysioterapeut, psykolog og psykiater, behandles fortrolig. Innsatte bør informeres om at samtalelapper som gjelder innsattes helseforhold kan legges i lukket konvolutt og konvolutter bør legges åpent tilgjengelig for alle innsatte. Felt for fengselsbetjents underskrift på samtalelapper til helsetjenesten bør fjernes umiddelbart.
- Helsetjenesten bør sikre en tilfredsstillende ordning som sikrer daglig tilsyn av innsatte i sikkerhetscelle og sikkerhetsseng.

⁵² CPT Standards, side 39, avsnitt 34. Det vises også til CPTs besøk til Danmark 2014, [CPT/Inf (2014) 25], side 35, avsnitt 53.

⁵³ Mandelareglene, regel 32 nr. 1 c

⁵⁴ Kriminalomsorgsdirektoratets retningslinjer til straffegjennomføringsloven, avsnitt 38.4, mandelareglene, regel 46.2.

13 Kontakt med omverdenen

Den europeiske torturforebyggingskomiteen (CPT) har understreket viktigheten av at innsatte kan ha kontakt med omverdenen, spesielt for å kunne ivareta forholdet til familie og nære venner.⁵⁵

Videre fremkommer det i de europeiske fengselsreglene at «fengselsmyndighetene skal bistå innsatte i å opprettholde tilstrekkelig kontakt med omverdenen, og skal gi dem den velferdsstøtte som er nødvendig for å gjøre dette.»⁵⁶

Ettersom flere av de innsatte på Åna fengsel soner lange dommer, er det viktig at det blir lagt godt til rette for at innsatte kan ha kontakt med familie og venner.

13.1 Besøk

Ordinære besøkstider var tirsdag til fredag kl.16.00 og 18.00. Lørdager var det fem oppsatte besøkstider spredt utover dagen, og på søndager fire. Mandager var forbeholdt visitorer.

Innsatte har normalt én time i uken til besøk, men fengselet har opplyst at det kunne gis utvidet besøkstid for pårørende som har lang reiseavstand eller ved besøk av egne barn.

Alle innsatte ble visitert både før og etter besøk, og mange reagerte negativt på at de måtte skifte til fengselets klær under besøket. Dette ble av enkelte ansett som stigmatiserende overfor de besøkende, og fremmedgjørende overfor mindreårige barn. Det ble også påpekt at tid benyttet til visitering og omklledning ble inkludert i den avsatte timen til besøk.

Åna fengsel har to barneansvarlige personer. Det er utviklet en egen brosjyre og informasjon på nett spesielt for barn som ønsker å besøke fengselet.

Besøksavdelingen bestod av tre besøksrom, hver på i underkant av ti kvadratmeter. Ett av rommene var tilrettelagt for besøk av barn med spill og bøker tilgjengelig. Rommene fremstod som relativt nye.

Anbefaling

- Fengselet bør vurdere muligheten for at innsatte får benytte egne klær ved besøk.

13.2 Bruk av telefon

Innsatte hadde anledning til å ringe til pårørende i 20 minutter i uken. Dette er i samsvar med det som forskrift til straffegjennomføringsloven gir tilgang til. Enkelte hadde fått utvidet ringetid på grunn av spesielle behov. Innsatte som hadde ansvar for barn hadde mulighet til å søke om utvidelse av ringetiden til 30 minutter.

13.3 Skype

Fengselet hadde ingen ordning med alternative kommunikasjonsmidler (for eksempel Skype). Flere innsatte bor relativt langt unna sin familie og omgangskrets. Det ble spesielt påpekt at utenlandske

⁵⁵ CPT standards side 18, punkt 51.

⁵⁶ De europeiske fengselsreglene, avsnitt 24.5.

innsatte ville kunne ha stor nytte av samtaler via Skype, og en slik løsning vil kunne bøte på noe av den kontakten innsatte mister dersom familie og venner ikke har mulighet til å komme på besøk.

Anbefaling

- Fengselet bør, i samråd med overordnet myndighet, se på muligheten for å etablere en løsning for bruk av alternative kommunikasjonsmidler.

Besøksadresse: Akersgata 8, Oslo
Postadresse: Postboks 3 Sentrum, 0101 Oslo
Telefon: 22 82 85 00
Grønt nummer: 800 80 039
Telefaks: 22 82 85 11
Epost: postmottak@sivilombudsmannen.no
www.sivilombudsmannen.no

